

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

ПРОФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ
ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВІ ОСВІТНІ ПОТРЕБИ

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки
(Інклюзивна освіта)»

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ОПНм-21
Косенюк Марія Михайлівна

Керівник:
к.пед.н., доцент
Потапюк Лілія Миколаївна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
15 грудня 2023 р.
Гарант освітньо-професійної
програми:
к.пед.н., доцент
Потапюк Д.М.

Луцьк – 2023 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра: соціогуманітарних технологій
Ступінь вищої освіти: *магістр*
Галузь знань: 01 Освіта/ Педагогіка
Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма: Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

Оксана ЖУК

«*18*» *січня* 202*3* р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Косенюк Марії Михайлівні

1. Тема кваліфікаційної роботи *Професійна взаємодія педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби*

Керівник роботи *Потапюк Лілія Миколаївна, к. пед. н., доцент*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «14» січня» 2023 року
№ 36/01-02

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи
«08» грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: науково-педагогічна література, періодичні видання, науково-методичні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): аналіз літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи, виклад загальної проблеми і вибір напрямів дослідження; опис рішення загальної проблеми та основних методів дослідження; методика для проведення діагностики, емпіричне дослідження та аналіз його результатів.

5. Перелік графічного (ілюстрованого) матеріалу: 6 рисуноків, 1 таблиця

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Завдання
Перший розділ «Теоретична основа дослідження професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби»	Доц. Потапюк Л.М.	
Другий розділ «Емпіричне дослідження особливостей професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби»	Доц. Потапюк Л.М.	
Висновки	Доц. Потапюк Л.М.	

7. Дата видачі завдання «17» січня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи
1.	Обґрунтування теми	до 01.02.
2.	Огляд літератури з досліджуваної проблеми	до 01.04.
3.	Перший розділ	до 01.06.
4.	Другий розділ	до 01.09.
5.	Висновки та пропозиції	до 15.09.
6.	Формування списку використаних джерел	до 01.10.
7.	Формування додатків	до 15.10.
8.	Оформлення ілюстративного матеріалу	до 01.11.
9.	Нормоконтроль	до 01.12.
10.	Інструментальна перевірка на академічний плагіат	до 08.12.
11.	Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту	до 10.12.

Здобувач вищої освіти _____ Косенюк М.М.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Потапюк Л.М.

Міністерство освіти і науки України

Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»

ПРОФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ
ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВІ ОСВІТНІ ПОТРЕБИ

Спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки
(Інклюзивна освіта)»

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ОПНм-21
Косенюк Марія Михайлівна

Керівник:
к.пед.н., доцент
Потапюк Лілія Миколаївна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2023 р.
Гарант освітньо-професійної
програми:
к.пед.н., доцент
Потапюк Л.М.

Луцьк – 2023 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра: соціогуманітарних технологій
Ступінь вищої освіти: *магістр*
Галузь знань: 01 Освіта/ Педагогіка
Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма: Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Оксана ЖУК

«___» _____ 202__ р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Косенюк Марії Михайлівні

1. Тема кваліфікаційної роботи *Професійна взаємодія педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби*

Керівник роботи *Потатюк Лілія Миколаївна, к. пед. н., доцент*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «14» січня» 2023 року
№ 36/01-02

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи
«10» грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: науково-педагогічна література, періодичні видання, науково-методичні розробки вітчизняних та зарубіжних авторів.

4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): аналіз літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи, виклад загальної проблеми і вибір напрямів дослідження; опис рішення загальної проблеми та основних методів дослідження; методика для проведення діагностики, емпіричне дослідження та аналіз його результатів.

5. Перелік графічного (ілюстрованого) матеріалу: 6 рисунків, 1 таблиця _____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
<i>Перший розділ «Теоретична основа дослідження професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби»</i>	Доц. Потапюк Л.М.		
<i>Другий розділ «Емпіричне дослідження особливостей професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби»</i>	Доц. Потапюк Л.М.		
<i>Висновки</i>	Доц. Потапюк Л.М.		

7. Дата видачі завдання «17» січня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	<i>Обґрунтування теми</i>	до 01.02.23 р.	Виконано
2.	<i>Огляд літератури з досліджуваної проблеми</i>	до 01.04.23 р.	Виконано
3.	<i>Перший розділ</i>	до 01.06.23 р.	Виконано
4.	<i>Другий розділ</i>	до 01.09.23 р.	Виконано
5.	<i>Висновки та пропозиції</i>	до 15.09.23 р.	Виконано
6.	<i>Формування списку використаних джерел</i>	до 01.10.23 р.	Виконано
7.	<i>Формування додатків</i>	до 15.10.23 р.	Виконано
8.	<i>Оформлення ілюстративного матеріалу</i>	до 01.11.23 р.	Виконано
9.	<i>Нормоконтроль</i>	до 01.12.23 р.	Виконано
10.	<i>Інструментальна перевірка на академічний плагіат</i>	до 08.12.23 р.	Виконано
11.	<i>Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту</i>	до 10.12.23 р.	Виконано

Здобувач вищої освіти _____ Косенюк М.М.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Потапюк Л.М.

АНОТАЦІЯ

Косенюк М.М. Професійна взаємодія педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби. Рукопис.

Кваліфікаційна робота магістра ОПІ «Освітні, педагогічні науки (Інклюзивна освіта)» спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2023.

Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У роботі досліджено: у першому розділі здійснений теоретичний аналіз дослідження професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби; охарактеризовані психологічні особливості сімей, які мають дитину з особливими потребами; визначений вплив взаємовідносин батьків і педагогів на становлення особистості дитини з особливими освітніми потребами. У другому розділі здійснене емпіричне дослідження особливостей професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби; проаналізовані його результати. Надані методичні рекомендації щодо оптимізації професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби.

Ключові слова: *діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, інклюзивне навчання, соціалізація, інтеграція, професійна взаємодія*

ANNOTATION

Koseniuk M. Professional Interaction of a Teacher with Parents of Children with Special Educational Needs. Manuscript.

Qualification work of the master of OPP "Educational, pedagogical sciences (Inclusive education)" specialty 011 "Educational, pedagogical sciences". Lutsk National Technical University. Lutsk, 2023.

The qualification work of the master consists of an introduction, two sections, conclusions, a list of used sources, appendices.

The paper investigates: the theoretical analysis of the study on the professional interaction of the teachers with the parents of children with special educational needs is carried out in the first section; the psychological features of families with a child with special needs are characterized; the impact of parent-teacher relationships on the development of the personality of a child with special educational needs is determined. The empirical study of the peculiarities of professional interaction between teachers and parents of children with special educational needs is conducted in the second section; the results are analyzed. Methodical recommendations on optimizing the professional interaction between teachers and parents of children with special educational needs are provided.

Key words: *children with special educational needs, inclusive education, inclusive teaching, socialization, integration, professional interaction, bullying.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВІ ОСВІТНІ ПОТРЕБИ	10
1.1. Сім'я як найважливіший чинник формування особистості дитини	10
1.2. Психологічні особливості сімей, які мають дитину з особливими потребами	20
1.3. Вплив взаємовідносин батьків і педагогів на становлення особистості дитини з особливими освітніми потребами	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВІ ОСВІТНІ ПОТРЕБИ	40
2.1. Організація, проведення та результати емпіричного дослідження професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби	40
2.2. Методичні рекомендації щодо оптимізації професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби	52
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	69

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВІ ОСВІТНІ ПОТРЕБИ

1.1. Сім'я як основний інститут соціалізації дитини з особливими потребами

Упродовж усього життя родина є найважливішим чинником формування людини. Найбільше це стосується сімей, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Інклюзивна освіта сьогодні набуває все більшої актуальності, підтвердженням чого є серйозні соціальні зрушення на теренах освітнього простору загалом і України зокрема. «Інклюзивна освіта – це освітня система, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу» [15].

Науковці стверджують, що «... в Новій українській школі навчаються діти з найрізноманітніших груп, чимало з них мають особливі освітні потреби. Це не лише учні з обмеженими можливостями чи інвалідністю, а й учні, які мають порушення поведінки, діти з іншого культурного та мовного середовища, ті, кого незалежно від причини зараховують до групи ризику. Відтак, курикулум має орієнтуватися на всіх учнів, враховувати їхні потреби та надавати кожному можливість досягти успіху. Зважаючи на це, більшість інновацій у практиці навчання та в розробці навчально-методичного забезпечення мають забезпечити оптимальне навчання кожної дитини, враховуючи індивідуальні освітні та інші потреби, використовуючи особистісний та диференційований підходи» [8, с. 27–34].

Нова гуманістична парадигма вимагає нового ставлення до осіб з відхиленнями у розвитку та викликає значний інтерес до сімей таких дітей з

боку суспільства. У цьому контексті досліджуються питання періодизації еволюції становлення суспільства до осіб з особливими потребами; надання допомоги родинам, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я; взаємодії педагогів із сім'ями та організації співпраці освітніх закладів з батьками, які мають особливу дитину; формування ефективних способів взаємодії сім'ї і школи; вивчення особливостей супроводу сімей, які виховують особливу дитину, що ще раз підтверджує актуальність означеної проблеми.

Процес реалізації усіх означених аспектів є довготривалим і непростим, оскільки потрібна певна системна робота та підтримка як у роботі батьків з дітьми з особливими потребами, так і в роботі педагогів та інших фахівців.

Проблема взаємодії педагога з батьками, які мають дітей з особливими потребами, в силу своєї актуальності є предметом досліджень багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Серед них можемо назвати Е. Андрееву, В. Бондаря, Л. Борщевську, С. Броді, Дж. Гріндер, Д. Джексон, Л. Зіброву, Т. Ілляшенко, А. Колупаєву, Н. Сабат, М. Ярмаченка, Є. Ярську-Смирнову та ін. У своїх дослідженнях науковці Т. Богданова, С. Забрамна, В. Кисличенко, Г. Кукуруза, І. Левченко, М. Семаго та ін. окреслюють питання надання допомоги сім'ям, які мають дитину з відхиленнями у розвитку.

Учені І. Білозерська, Н. Довгаль, А. Колупаєва, Н. Кот, В. Котило, Р. Кравченко, С. Миронова, О. Мякушко, Н. Заверико, Т. Перфільєва, К. Пінюгіна, Д. Романовська, Л. Савчук, Т. Скрипник, О. Чеботарьова, О. Шаліна та ін. вивчали проблему щодо організації взаємозв'язку між навчальними закладами і батьками, які мають дітей з особливими потребами. Питання щодо особливостей супроводу сімей, які виховують дитину з особливими потребами, розкриті у наукових доробках Т. Ілляшенко, С. Миронової, А. Обухівської, В. Синьова, Н. Стадненко та ін.

Проблема щодо вивчення особливостей сімей, які виховують дитину з особливими потребами представлена у наукових розвідках учених Б. Андрейко, В. Вишневського, Б. Іванової, Є. Клопоти, К. Островської, М. Химко та ін. Наукові доробки В. Бондаря, Л. Вавіної, Т. Дегтяренко, Дж. Дешлер,

В. Засенка, І. Луценко, Т. Лормана, В. Феоктистової, С. Хорош, Л. Шипіциної та ін. окреслюють питання налагодження взаємодії з батьками та пошуку ефективних стратегій співпраці навчального закладу сім'ями, які мають дітей з особливими потребами.

«Д. Мітчелл у своїй книзі «Ефективні педагогічні технології спеціальної й інклюзивної освіти» зауважує на особливій ролі, або навіть вирішальній, ролі батьків в навчанні дітей з обмеженими можливостями здоров'я. «Вони – батьки, які мають всі відповідні цьому статусу права й обов'язки, але вони також і джерело інформації, партнери у розробці та реалізації програм для дітей і «споживачі» запропонованої...освіти». Він характеризує стратегію співпраці з батьками («включення батьків») як основну педагогічну технологію інклюзивної освіти. Зазначена технологія включає в себе повну інформованість, участь у заходах та прийнятті рішень щодо організації й змісту освітнього процесу, спільний діалог та обмін думками» [3, с. 61].

Чимало науковців займаються означеною проблемою, однак питання і надалі залишається актуальним та не повністю розкритим.

Безперечно, що саме в родині відбуваються перші й головні етапи соціалізації, адаптації і формування довіри до світу дитини з обмеженими можливостями, для якої контакт з соціумом значно звужений. Родина займається вихованням дітей, адаптацією та включенням у різні сфери життя і діяльності, становленням в суспільстві. Правильне, чітко організоване родинне виховання сприяє покращенню фізичного і психічного розвитку, максимальному розкриттю потенційних можливостей, формує характер та подальшу її поведінку у соціальному середовищі.

У процесі соціалізації «особливих» дітей важливе значення належить спілкуванню та стосункам, які встановлюються між батьками та дітьми. Налагоджене спілкування та тісна взаємодія з батьками позитивно впливають на формування особистості дитини, вона вчиться довіряти людям і готова до постійного пізнання та самовдосконалення, щоб у майбутньому надійно самоствердитися в суспільстві. Але для того, щоб налагодити таку чітку

взаємодію, потрібно знати проблеми сім'ї та особливості взаємовідносин батьків і дітей.

Саме соціалізація є процесом становлення особистості в суспільстві, засвоєння нею його норм, правил та цінностей, набуття соціально значимих характеристик свідомості й поведінки, які виступають її регулятором із соціумом. Сім'я для дитини є першим соціалізуючим інститутом, де починається формування її моральних якостей, виробляються уявлення про оточуючий світ і відношення у ньому до інших людей. Процес розвитку дітей з особливими потребами є складним і дещо повільнішим, ніж у здорових дітей. Науковці поділяють його на три етапи.

Перший етап характеризується входженням дитини в мікросоціум, її початкова адаптація в сім'ї, до умов життя родини. Успішність адаптації дитини залежатиме від ставлення до неї батьків і всієї родини, особливостей їхнього спілкування, вироблення стилів спілкування, рівня реагування на труднощі і проблеми у житті дитини, бажання допомагати долати бар'єри і вчасно реагувати на проблеми тощо.

Другий етап соціалізації такої категорії дітей проходить у навчальному закладі, де взаємодіє з учителями, адміністрацією школи, іншими дітьми. Успішність цього етапу залежатиме від вміння педагогів знайти спільну мову з такою дитиною, зацікавити в навчанні; їхньої тактовності у спілкуванні, почуття любові та поваги до особливої дитини; професійності педагогів та усієї команди психолого-педагогічного супроводу.

Третій етап соціалізації передбачає адаптацію дитини з особливими потребами і її родини в соціальному середовищі, де відбувається налагодження комунікативних зв'язків з іншими людьми, сім'ями, які мають подібні проблеми, пошук соціальних ролей й ефективних шляхів їх вирішення, пошук власного «Я» тощо.

Усі зазначені етапи сприяють успішній соціалізації дітей з особливими потребами і вказують на потребу у психологічному захисті (психологічних

механізмах) для того, щоби захистити себе від різноманітних негативних впливів навколишнього середовища.

Австрійський психолог З. Фройд до основних психологічних механізмів соціалізації відносив:

– імітацію як усвідомлене намагання людини копіювати певну модель поведінки батьків, родичів, друзів, оточення, тощо;

– ідентифікацію як засіб усвідомлення наявності певних спільних рис, якостей, зовнішніх ознак, особливостей поведінки, традицій і обрядів. Завдяки ідентифікації діти з обмеженими можливостями копіюють поведінку батьків, родичів, знайомих, друзів, сусідів, переймаючи їхні цінності, норми, правила, способи реагування на певні життєві ситуації, емоційні стани, видаючи їх як свої власні. Таким чином вони засвоюють людські цінності й процес соціального навчання;

– почуття сорому і провини. Ці поняття є близькими, але не однаковими. Вони часто ототожнюються з негативними відчуттями – каяття, болі, приниження, страждання, ганьби тощо.

Спробуємо розібратися у кожному з них. Так, сором пов'язаний з ураженою самооцінкою людини, яка формується на основі сприйняття її вчинків оточуючими людьми. Почуття провини пов'язане з поведінкою і внутрішніми переживаннями, самооцінкою своїх емоційних переживань та вчинків. Переживаючи провину, людина порушує свої особисті норми й закони. Почуття провини починає формуватися з трьох років. Сором починає проявлятися набагато раніше і формується для того, щоб змусити дитину дотримуватися культурних та соціальних норм.

Почуття провини є більш зрілим й емоційно вираженим станом, ніж сором. Але сором має більш руйнівну силу для емоційної сфери дитини. Тому дитина набагато болісніше переживає сором, ніж провину. При правильному вихованні у дитини має формуватися почуття відповідальності за свої вчинки і здатність відчувати провину, а не сором. Неправильне сприйняття сорому та

провини з раннього віку можуть стати причиною негативної соціалізації у подальшому житті.

Серед виокремлених З. Фройдом психологічних механізмів соціалізації перші два (імітація та ідентифікація) є позитивними, оскільки чітко спрямовані на опанування людиною певних типів поведінки. Сором і провина є негативними механізмами, оскільки в основному пригнічують вільні прояви поведінки дитини.

На думку Д. Смелзера, для здійснення успішної соціалізації дитини важливою є взаємодія трьох основних факторів, серед яких науковець виділяє сподівання, зміну особистістю своєї поведінки, бажання відповідати очікуваним сподіванням. Серед стадій, на яких відбувається процес формування дитини, дослідник виділяє:

- а) стадію наслідування і копіювання дітьми поведінки дорослих;
- б) ігрову стадію, на якій діти розуміють поведінку як виконання певних ролей;
- в) стадію групових ігор, на якій діти вчаться усвідомлювати свою значущість у групі [24].

Зазначені фактори та стадії взаємодоповнюють один одного і складають єдину систему взаємопов'язаних зв'язків, що сприяє успішній адаптації дітей серед свого оточення та їхній соціальній інтеграції в суспільство.

Аналіз наукових джерел показує, що сьогодні інститут шлюбу в Україні потребує найбільшої уваги та серйозної підтримки, оскільки перебуває у кризовому стані, а безпосередньо в родинних стосунках спостерігається активна втрата сімейних цінностей та традицій.

Бачимо, що відношення батьків до своїх дітей кардинально змінюється: дитина часто буває обділена належною увагою, відчуває дефіцит емоційної підтримки, не отримує певної захищеності в суспільстві, оскільки порушується й ослаблюється виховна функція, внутрішній світ поступово трансформується. Спілкування родини з особливою дитиною накладає певний відбиток та значні зміни на формування у батьків психічних якостей.

Варто зазначити, що важливе значення для формування характеру дитини та її поведінки мають відносини в сім'ї між батьками та дитиною. Сильні емоційні переживання з'являються в родині, коли народжується дитина з особливими потребами. Батькам важко повірити і прийняти діагноз лікарів. Від такого діагнозу змінюються їхні пріоритети та життєві позиції, з'являються сумніви і недовіра, почуття тривожності. Дуже часто поява на світ дитини з особливими потребами шкідливо впливає на загальне самопочуття сім'ї, порушує родинний спокій й успішне її функціонування, накладає значний відбиток на всю подальшу систему взаємовідносин в суспільстві. Цей деструктивний фактор нерідко призводить до значного загострення у подружжя стосунків в сім'ї, а згодом – і до її розпаду.

У родині основне місце у формуванні та вихованні дитини займають як мати, так і батько. Їхня допомога та підтримка у вихованні, навчанні та розвитку є надзвичайно важливою, оскільки дитині вкрай важливо відчувати справжню допомогу і підтримку; відчувати, що вона є потрібною і бажаною; побачити, що з нею радяться і нею цікавляться. Така увага з боку батьків є стимулом для визначення основних цілей у житті дитини, розстановки її пріоритетів, стимулом для організації і здійснення подальшої життєдіяльності, успішної адаптації в суспільстві.

Надзвичайно важливим є вплив батька на розвиток дитини та її виховання. Батько може сприяти формуванню її самооцінки, впливати на її життєву позицію, емоційний, духовний, моральний розвиток, ініціювати соціальну активність дитини тощо.

Чимало дослідників приділяли увагу вивченню впливу батька на розвиток дитини, його авторитету в сім'ї. Зокрема, А. Адлер наголошував на тому, що батько грає важливу роль у формуванні в дитини соціального інтересу. Г. Крайг на основі своїх спостережень приходить до висновку, що коли батьки відразу після народження дитини беруть її на руки, така дитина стає у майбутньому більш чуйною і співчутливою по відношенню до батьків та інших людей.

Відношення батька до дитини мають значний вплив на формування розвитку та формування особистості дитини з особливими потребами. У своїй праці «Батьківська любов» Д. Аківіс вказує на те, що батько часто є кращим вихователем дитини, ніж мати, оскільки він старається менше опікати дитину, привчає її до самостійності, що сприяє кращому формуванню самооцінки і самоконтролю дитини.

Варто виділити загальні ознаки сімей, які виховують дітей з порушеннями розвитку. Ці ознаки можуть бути як позитивними, так і негативними. Серед позитивних виділяють ті, які визначають ставлення батьків до дитини з обмеженими можливостями здоров'я:

- батькам соромно за свою дитину, від чого вона стає замкнутою, у неї з'являється комплекс неповноцінності, знижується самооцінка тощо;

- у батьків виникає почуття провини щодо стану їхньої дитини, вони шукають різні сумнівні способи лікування, від яких дитина не отримує ніякої користі;

- батьки сприймають свою дитину такою, як усі звичайні діти, і ставлять до неї завищені вимоги;

- батьки підвищують самооцінку своєї дитини, ставлячи її на рівні з іншими дітьми.

До негативних ознак відносять такі види батьківського ставлення до дитини з особливими потребами, коли:

- батьки переживають як нервово-психічне, так і фізичне навантаження, тривожність, глибоке потрясіння, невпевненість щодо майбутнього дитини;

- невідповідність поведінки дитини очікуванням батьків;

- спотворення сімейних стосунків, які досягають кризового стану;

- зниження соціального статусу сім'ї (зміни у найближчому оточенні, приховування факту затримки розвитку дитини, звуження кола позасімейного спілкування);

- неадекватне оцінювання зусилля батьків щодо виховання та лікування дитини з особливими потребами з боку громадськості.

Вивчаючи проблеми сім'ї, науковці досліджують також основні фактори сімейного виховання, вплив яких відображається на формуванні особистісних якостей дитини з особливими потребами, її поведінки в майбутньому. Серед цих факторів виділяють:

- індивідуальні особливості батьків, причина їх виникнення;
- характер відносин між батьками і дітьми, основні позиції батьків щодо виховання дитини з особливими потребами;
- рівень щодо впливу сімейного фактора на психічний розвиток «особливої» дитини (виникає від позитивних чи негативних відносин в сім'ї і впливає на показник порушення у розвитку дитини).

Народження дитини з обмеженими можливостями здоров'я негативно відображається на відносинах в подружжя. Велике емоційне навантаження, яке батьки переживають, призводить до тривалого стресу; змінюється їхнє відношення до життя, що стає причиною тривалої дезадаптації в соціумі. Батьки часто відсторонюються від спілкування з друзями і навіть рідними, ті в свою чергу також уникають спілкування з цією родиною, оскільки не знають, як правильно поводитися з подружжям, який стиль спілкування вибирати, які теми можна обговорювати тощо. Якщо в родині є ще інші діти, вони також позбавляються належної уваги з боку батьків. Може також виникати страх і побоювання з боку батьків щодо народження другої дитини, оскільки у них виникає сумнів щодо того, що подібне може знову повторитися і новонароджена дитина буде також «особливою». Батьки в таких ситуаціях заходять у «глухий кут», що призводить до появи частих конфліктів, непорозумінь і настання неминучої кризи в родині.

Подолання цих кризових ситуацій в родині відбувається різними способами: одні батьки можуть самостійно справлятися з цим станом, інші потребують певної допомоги та підтримки з боку різних фахівців.

Слід зазначити, що дуже часто причиною відхилень, які мають діти у психофізичному розвитку, є дефіцит спілкування з батьками та відсутність нормальних стосунків в родині, постійні конфлікти між подружжям. Тому

можна спостерігати, що у батьків, які мають дитину з особливими потребами, поведінка значно відрізняється від поведінки батьків, які виховують дитину з нормальним розвитком.

До негативних способів у спілкуванні батьків і дітей з особливими потребами умовно можна виділити директивне та неемоційне співробітництво, мовленнєву та відсторонену взаємодію, формальне спілкування.

Аналіз наукової літератури зосереджує увагу на існуванні таких основаних аспектів, що вказують на проблеми і труднощі родин, які виховують «особливих» дітей: отримання інформації про діагноз дитини; інформація про втручання (медичне, терапевтичне, навчальне) у розвиток дитини; формальна підтримка з боку держави; неформальна підтримка з боку рідних, друзів, сусідів; матеріальна підтримка (фінансова допомога, доступ до різних ресурсів); робота над уникненням потреб інших членів сім'ї, які можуть мати вплив на можливість сім'ї задовольняти потреби «особливої» дитини.

Відповідно до зазначеного, стосунки у сім'ях, де є дитина з особливими потребами, можуть будуватися за такими двома моделями.

1. Модель комплексної реабілітації та соціальної адаптації, в центрі якої стоїть дитина, тобто дитино-центрована модель. Сутність цієї моделі полягає в тому, що дитина, її інтереси та потреби є пріоритетними та важливими в сім'ї. Батьки усвідомлюють свою місію і несуть відповідальність перед суспільством у вихованні своєї дитини. Враховуються вікові та індивідуальні особливості дитини з особливими потребами.

2. Модель комплексної реабілітації та соціальної адаптації, в центрі якої стоїть сім'я, тобто сімейно-центрована модель. Сутність цієї моделі полягає в тому, що сім'я є найкращим середовищем для розвитку дитини і надання їй можливостей користуватися усіма своїми правами. Наявність у дитини певних порушень накладає відбиток на всю родину. При виникненні ризику руйнування сім'ї усі члени зацікавлені в її збереженні.

Отже, зазначені моделі взаємодоповнюють одна одну, оскільки основною сутністю обох з цих моделей є свідоме розуміння того, що проблема, яка

виникає у когось одного із членів родини, відображається також на його особистісній ситуації і всій системі взаємовідносин загалом. Застосування такого системного підходу до вирішення означеної проблеми підтверджує думку про те, що потреби «особливої» дитини, так, як і потреби всієї сім'ї, мають між собою тісний взаємозв'язок. Тому усі фахівці, які допомагають сім'ї у вихованні дитини з особливими потребами, мають бути добре обізнаними як у статичних, так динамічних характеристиках такої сім'ї.

Однак дитина з особливими потребами не може бути обмежена у спілкуванні лише з домашнім оточенням, окрім родини вона потребує спілкування та налагодження комунікативних зв'язків з іншими людьми. Не потрібно також забувати, що ефективність виховання такої дитини визначається ініціативною участю й підтримкою усіх сторін та спеціалістів. Тому впровадження інклюзивного навчання в освітній процес сприяє виникненню потреби в активній співпраці з сім'єю.

Отже, родина є першою інституцією, важливим місцем розвитку і становлення дитини, де закладається ресурс її соціальної адаптації. Основна роль у вихованні дитини з особливими потребами належить батькам. Їхній авторитет і прагнення допомогти «особливій» дитині, підтримати її у потрібний момент є надзвичайно важливим елементом у навчанні, вихованні та розвитку. Дитина має постійно відчувати цю підтримку з боку батьків та інших людей. Усе це стає стимулом для її подальшої діяльності, формування самосвідомості, допомагає адаптуватися в суспільстві.

1.2. Психологічні особливості сімей, які мають дитину з особливими освітніми потребами

Як уже зазначалося вище, народження дитини, яка має особливі потреби, у більшості випадків деформує взаємини в сім'ї, змінює її поведінку та цінності; від глибокого потрясіння погіршується психологічний стан усіх

членів родини; створюється складна ситуація щодо взаємодії з навколишнім світом; погіршується процес соціалізації тощо.

Численні наукові доробки переконують у прямій залежності розвитку особистості дитини від стилю виховання в родині, типів батьківського ставлення, особливостей спілкування в сім'ї, характеру подружніх стосунків, особистісних якостей батьків тощо (Ж. Бенвеню, Р. Бендлер, С. Броді, Дж. Вікленд, Дж. Гріндер, Д. Джексон, Е. Ейдемільер, Дж. Левінгер, В. Сатір, А. Співаковська, Дж. Уотсон, О. Шарган, В. Юстицькіс та ін.).

Чимало науковців у своїх наукових доробках (М. Боришевський, Г. Варга, Т. Говорун, Е. Ейдемільер, Т. Яценко та ін.) працюють на проблемою щодо залежності формування особистості «особливої» дитини від стилю виховання в родині, взаємовідносин з дитиною, наголошуючи на тому, що на психічний розвиток дитини з особливими потребами мають вплив не тільки порушення батьківського ставлення, тут також відчутний значний вплив на формування особливостей психіки і поведінки дитини.

Важливе місце у процесі народження «особливої» дитини займає процес адаптації сімей до ситуації дистресу, який виникає у зв'язку з реакцією на народження такої дитини. Зокрема, зарубіжні науковці виділяють два етапи процесу адаптації сімей, які мають дитину з особливими потребами:

- несприйняття думки щодо появи особливої дитини, що виражається у формі заперечення та шокowego стану;
- пристосування батьків до розуміння такої ситуації і її прийняття.

Другий етап науковці поділяють на прийняття лише незначної частини думки щодо реальної оцінки стресової ситуації та зрілої адаптації до цієї ситуації.

Отже, існують два варіанти: або батьки не визнають факту народження дитини з особливими потребами, або повністю приймають її такою, якою вона є насправді (безумовне прийняття дитини).

У кожній родині, яка має дитину з особливими потребами, існує вироблена система внутрішньосімейних стосунків і стилів виховання. Ці сім'ї можна розділити на чотири групи.

У першій групі переважає гіперопіка над дитиною, яка згодом може перетворитися на гіперпротекцію, тобто фобію втрати дитини. При такому стилі виховання дитина з особливими потребами є основною в сім'ї, що впливає на її комунікацію з іншими людьми. Як наслідок, комунікативні зв'язки в такій родині повністю деформуються; переважають постійні подружні конфлікти, перебільшення щодо можливостей особливої дитини, почуття тривожності у матері тощо. Така гіперопіка призводить до виникнення у дитини егоцентризму, пасивності у власній діяльності, заниженої самооцінки, постійної потреби в залежності й опіці від батьків та ін.

У другій групі переважає гіпопротекція, панують «холодні» стосунки з дитиною, знижується емоційний контакт, підвищуються вимоги до медичного обслуговування, у дитини з особливими потребами формується емоційна невірноваженість, з'являється висока тривожність, посилюється нервово-психічне напруження, виникає комплекс неповноцінності, незахищеності, невпевненості в собі.

Третя група застосовує конструктивні стосунки з дитиною з особливими потребами. Батьки зацікавлені у вихованні своєї дитини, вірять в її успіхи, розвивають самостійність, працюють над формуванням її характеру, повністю усвідомлюють проблему, налагоджують комунікативні зв'язки дитини з соціумом, працюють над організацією корекційної роботи тощо. У цьому випадку дитина з особливими потребами відчуває себе захищеною, більш активною і впевненою в собі, потребує встановлення комунікативних зв'язків, налагодження комунікації не лише зі своїми близькими людьми, а й прагне до взаємодії з навколишнім світом та кращого пізнання себе в ньому.

Для четвертої групи характерний переважаючий авторитарний стиль спілкування. У сім'ї панує репресивний стиль виховання, обмежуються права дитини; вказується на конкретні правила поведінки, наявні фізичні покарання.

Від такого ставлення до себе з боку батьків дитина стає агресивною, дратівливою, нестриманою тощо [39, с. 142].

Народження дитини з особливими потребами має значний вплив на психічне здоров'я батьків та їхній психологічний стан. Зміни у психіці батьків, які мають «особливу» дитину, можуть відбуватися як на психологічному, так і соціальному й соматичному рівнях.

Так, зміни на психологічному рівні проявляються в появі сильного емоційного стресу від народження на світ такої дитини. Найбільше від цього страждає мати, на плечі якої лягають важкі випробування. Згодом цей стан відображається на її взаєминах з чоловіком. Негативний настрій матері, її постійне переключення уваги на дитину викликають у батька певний дискомфорт, незадоволення та навіть втрату інтересу до таких взаємовідносин.

Зміни у стосунках між подружжям негативно позначаються і на стані дитини, так як постійна напруженість і похмурість у поведінці матері, глибоке потрясіння викликають у неї почуття роздратування та хворобливої залежності, призводять до невротичного, пригніченого стану. Основним завданням матері є намагання якнайшвидше змінити своє ставлення до дитини, зберегти в собі душевну рівновагу, вчасно стати її надійним помічником та другом, змінити свій погляд на світ загалом.

Зміни на соціальному рівні полягають у напружені відносин між подружжям, втраті комунікативних зв'язків із соціальним середовищем, особистісних установок батьків, звужені кола спілкування як дитини, так і батьків, невпевненості та тривожності тощо. Тому батьки не повинні соромитися дитини з особливими потребами, а підтримати її своєю любов'ю і всіляко сприяти успішному розвитку та формуванню в соціумі.

Зміни на соматичному рівні передбачають появу у матері різних соматичних захворювань, астеничних та вегетативних розладів на фоні сильних переживань, надмірного навантаження та частих станів депресії.

Зміни у психіці батьків на усіх зазначених вище рівнях призводять до високої тривожності, значного порушення емоційної сфери (емоційного

виснаження), зниження самооцінки, позбавлення себе можливості нормального життя, появи невпевненості в собі, різних паталогічних реакцій тощо.

Важливим аспектом в житті кожної людини є її емоційна сфера. Якщо ж вона порушується внаслідок тривалих проявів негативних станів депресії, апатії, страху, провини, відчаю, спустошення тощо, це негативно відображається на психіці та поведінці як батьків, так і дітей.

Е. Шухардт став автором періодизації кризових станів емоційної сфери батьків, які мають «особливих» дітей. Серед основних кризових станів він виділив:

- «невизначеність (стан панічного жаху перед невідомим, шок, відчуття краху «нормального» життя);
- визначеність (суперечність між розумінням проблеми на раціональному рівні та запереченням її існування на емоційному);
- агресію (поява негативних почуттів, емоційних спалахів, гніву);
- активну, безрезультативну, хаотичну діяльність (нераціональні спроби опанувати безвихідь ситуації, пошук чудодійного зцілення);
- депресію (апатія, втома, безвихідність, спустошеність, відчай);
- прийняття проблеми (віднаходження нового сенсу життя);
- активізацію (прийняття проблеми, розкриття внутрішнього потенціалу, активна побудова та реалізація життєвих планів).
- солідарність (об'єднання з батьками, які мають схожі проблеми)» [20].

Ставлення батьків до «особливих» дітей поділяють на адекватні та неадекватні. Адекватне ставлення батьків проявляється в прояві любові і поваги до своєї дитини, створенні особливого психологічного клімату у родині, поверненні їй віри у сенс життя, позитивній оцінці кожного її досягнення.

Неадекватне батьківське ставлення (негативне ставлення, недостатня увага, гіпоопіка, незадоволення базових потреб людини) призводить до спотвореного її сприйняття, роздратування по відношенню до дитини, безвідповідального, непослідовного виховання. Порушення батьківського ставлення до дитини характеризується деструктивною позицією щодо

незбалансованості змісту спілкування і часто виражається у формі надмірної опіки над особливою дитиною, її «відторгнення», негативного ставлення, ігнорування її інтересів, вподобань тощо. Дуже часто неадекватне батьківське ставлення до «особливої» дитини призводить її до певних негативних змін у психіці: невпевненості в собі, тривожності, пригніченого стану, сенсорного голоду, недорозвиненості вищих почуттів, інфантильності почуттів, бар'єрів у спілкуванні з однокласниками тощо.

У ставленні батьків до дітей, які мають особливі потреби, В. Соммерс виокремлює такі категорії:

- «прийняття дитини та її дефекту. Батьки приймають дитину, об'єктивно, адекватно оцінюють її можливості й проявляють справжню відданість по відношенню до неї; немає неприязні і почуття провини;

- реакція заперечення дефекту. Батьки внутрішньо заперечують наявність дефекту, хоча зовні намагаються його подолати. В планах щодо майбутнього своєї дитини (освіта, професія) – не визнають обмежень, наполягають на досягненні високих результатів (завищують планку);

- реакція надмірної опіки, захисту та протекції. Батьки наповнені почуттям жалю і співчуття, внаслідок чого виникає реакція гіперопіки. Дитина є об'єктом гіпертрофованої любові мами; батьки намагаються все робити за неї і, як наслідок, дитина залишається на інфантильному рівні;

- приховане зречення і «відкидання» дитини. Батьки внутрішньо визнають дефект, але вважають його ганьбою; спостерігається внутрішня неприязнь та відраза, хоча зовні це не проявляється;

- відкрите зречення і «відкидання» дитини. Батьки віддають звіт в своїх ворожих почуттях і звертаються до різних форм захисту» [37], звинувачують лікарів, педагогів та ін.

Неадекватне ставлення батьків до дітей проявляється у: незнанні батьків вікових та особистісних особливостей своєї дитини; особливостях характеру батьків; особливостях взаємостосунків у сім'ї між усіма її членами. Усе зазначене потребує надання допомоги таким сім'ям щодо зміни поведінки по

відношенню до «особливої» дитини, корекція стилю їхніх відносин. Корекція таких відносин досягається шляхом цілеспрямованого впливу одночасно на когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти ставлення.

Отож, батьківське ставлення є цілісною системою відношень, поведінкових стереотипів, почуттів до дитини, особливостей сприйняття та розуміння її характеру і вчинків.

До психологічного усвідомлення факту народження особливої дитини батьки приходять не відразу. Тільки прийнявши проблему в цілому, переживши всілякі негаразди, поступово випробовуючи різні реакції, впоравшись зі своїми емоціями, вони зможуть більш реально оцінити ситуацію щодо виховання своєї дитини, більш конструктивно підійти до налагодження співпраці з педагогами та іншими фахівцями.

З огляду на зазначене виділяють фази психологічного усвідомлення появи «особливої» дитини на світ.

Перша фаза передбачає наявність стану неочікуваності, розгубленості, хвилювання й страху. Батьки у такому випадку відчують повну безпорадність, почуття власної неповноцінності, відповідальності за долю дитини.

Друга фаза є спробою батьків заперечити поставлений фахівцями діагноз з метою збереження певної надії, почуття стабільності і прояв негативізму.

На третій фазі яскраво вираженою є крайня форма негативізму, яка проявляється в тому, що батьки відмовляються від різних процедур обстеження дитини і проведення можливих корекційних заходів. Поступово приймаючи діагноз і реально та цілком усвідомлюючи проблему, вони переживають горе, докори сумління, почуття провини тощо, що згодом перетворюються у стан глибокої і довготривалої депресії.

На четвертій стадії відбувається свідоме звернення батьків за допомогою до професійних фахівців. Дана стадія говорить про початок соціально-психологічної адаптації батьків, їхнє повне усвідомлення проблеми, бажання

всіляко допомогти дитині, враховувати її інтереси, налагоджувати комунікативні та емоційні контакти.

Про повне прийняття «особливої» дитини можна говорити лише тоді, коли батькам притаманні такі характеристики:

1. «Здатні спокійно говорити про проблеми дитини.
2. Здатні зберігати рівновагу між проявами любові до дитини та заохоченням її самостійності.
3. Здатні до співпраці з фахівцями та складати короткотривалі та довгострокові плани.
4. У них є власні інтереси, що не пов'язані з дитиною.
5. Здатні щось забороняти дитині.
6. Не проявляють по відношенню до дитини ні гіперопіки, ні надлишкової непотрібної суворості» [35].

Варто також зазначити, що важливим аспектом у формуванні дітей з обмеженими можливостями здоров'я є поняття психологічної вразливості – «чутливості або ж ступеню сприйняття дитиною впливу тих чи інших несприятливих факторів. Психологічна вразливість дитини значною мірою залежить від її віку та індивідуальних особливостей. Найбільш уразливими категоріями дітей, які найчастіше стають жертвами насильства в освітньому середовищі, вважаються діти, які мають фізичні недоліки, особливості в поведінці, страждають від різних хвороб; діти з особливостями зовнішності, із поганими соціальними навичками; діти, які відчувають страх перед школою, у яких відсутній досвід життя в колективі («домашні діти»), діти з низьким інтелектом і труднощами в навчанні» [26, с. 69–70].

Однак, «ступінь психологічної вразливості може бути знижений за рахунок дії певних захисних факторів (так званих механізмів психологічного захисту), серед яких рівень розумового та емоційно-особистісного розвитку, від якого залежить сприйняття і переживання дитиною усього, що з нею відбувається, а відповідно, й ступінь травматичності подій, які традиційно відносяться до факторів ризику (різкі зміни в житті, втрати, конфлікти, невдачі

тощо). Захисними факторами також вважаються активність і товариськість дитини, її емоційна стійкість, достатній досвід самосприйняття, впевненість у собі, самоповага, благополуччя сім'ї, емоційно сприятливе коло спілкування поза сім'єю» [26, с. 69–70].

Найгострішою психологічною проблемою на сучасному етапі є також явище булінгу як прояв психологічного чи фізичного насильства, що негативно впливає на соціалізацію жертви, спричиняючи неадекватне сприймання себе; накладає відбиток на подальшому житті дитини і може мати непоправні наслідки. «Мотивацією до булінгу стають заздрість, помста, відчуття неприязні, прагнення відновити справедливість; боротьба за владу; потреба підпорядкування лідерові, нейтралізації суперника, самоствердження тощо аж до задоволення садистських потреб окремих осіб» [18].

Найчастіше жертвами булінгу стають діти з фізичними порушеннями, особливостями поведінки, зовнішності, недостатньо розвиненими соціальними навичками, певними захворюваннями, відсутністю досвіду життя в колективі, зі зниженим рівнем інтелекту, труднощами у навчанні, спілкуванні з ровесниками тощо. Прояви психологічного чи фізичного насильства негативно впливають на особистісний розвиток «особливих» дітей і значно погіршують їхню адаптацію.

Відсутність доступу до якісної інклюзивної освіти через військовий стан, як зазначають науковці, також різко зменшує шанси дітей з особливими освітніми потребами розкрити свій потенціал, здобути необхідні життєві навички та в майбутньому забезпечити своє життя. Це робить їх психологічно вразливими. Хоча становище дітей в Україні стабільно покращується, виклики все ж таки залишаються. Військові дії сприяють «процвітанню» таких негативних факторів, як бідність, дискримінація, відсутність підтримки з боку батьків та суспільства [49, с. 281]. Тому для таких дітей потрібна особлива підтримка як з боку батьків, друзів, вчителів, кваліфікована допомога фахівців.

Серед найбільш характерних труднощів і проблем, які виявляються у поведінці і діях батьків та підтверджують їхню неготовність до ефективної взаємодії як зі своєю дитиною, так і з іншими фахівцями, виділяють ті

проблеми, сутність яких полягає в тому, що батьки не визнають проблеми своєї дитини, часто керуються своїми амбіціями, не завжди адекватно оцінюють її стан і потенційні можливості, не акцентують увагу на індивідуальні особливості дитини, не мають знань у галузі педагогіки та спеціальної освіти, у і всьому покладаються на вчителів та інших фахівців, знецінюючи свою роль, вибирають заклади освіти, у яких немає умов для навчання дітей з особливими потребами, не виділяють час для колекційної роботи дома.

Для вирішення проблем у взаємовідносинах між батьками і дітьми застосовують різні технології. Так, «технології комплексного супроводу є необхідною складовою освітньої системи, що дозволяє створювати умови для ефективного розвитку дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Психолого-педагогічне консультування, як і супровід в цілому, має охоплювати всю сім'ю, тим самим збільшуючи ефективність компенсації порушеного розвитку дітей і нормалізуючи дитячо-батьківські відносини» [50].

Сім'я, яка має дитину з особливими потребами, впродовж усього цього процесу зіштовхується з рядом проблем, які деформують її психологічний стан, спотворюють соціальні контакти, занижують самооцінку. Від специфіки взаємовідносин у сім'ї між батьками та дитиною, від батьківської опіки залежить емоційне благополуччя та особистісний розвиток дитини. Щоб соціалізація «особливої» дитини проходила успішно, важливо знати психологічні особливості не тільки дітей, але й сімей, які мають «особливих» дітей. Такі родини завжди потребують комплексної соціальної підтримки.

1.3. Вплив взаємовідносин батьків і педагогів на становлення особистості дитини з особливими освітніми потребами

Головною метою суспільства щодо інклюзивної освіти є створення належних умов для задоволення особливих потреб кожної особистості. Тому про ефективність діяльності будь-якого навчального закладу можемо говорити лише тоді, коли кожен учень в ньому матиме можливість на таких самих

умовах разом з усіма і високому якісному рівні навчатися та успішно адаптуватися до соціуму. Особливої уваги у цьому аспекті потребують діти з особливими освітніми потребами.

Науковці мають власну думку щодо чинників, які покращують адаптацію «особливих» дітей до навчального середовища, і стверджують, що «активне залучення дітей із особливими освітніми потребами в освітній процес загальноосвітньої школи залежить від багатьох чинників, серед яких чільне місце посідає визначення та поєднання головних детермінант останнього. Ці чинники, що складають підґрунтя процесу навчання, формують і увиразнюють мету та завдання навчання. Саме через аналіз ключових детермінант інклюзивного навчання можемо побачити й усвідомити як причини, що спонукають до розвитку інклюзії в освітньому середовищі, цілі кожного учасника навчального процесу, наявні засоби для їхньої реалізації, так і виявити шляхи легітимізації інклюзії загалом» [13, с. 16].

Оскільки сьогодні все більше і більше з'являється сімей, які виховують дітей з особливими потребами, така невтішна ситуація спонукає до активізації роботи представників усіх служб щодо надання висококваліфікованої допомоги цим сім'ям. Така потреба зумовлена в першу чергу наявністю різних проблем щодо надання комплексної допомоги таким родинам, з якими їм доводиться працювати.

Із впровадженням інклюзивного навчання у вітчизняний простір все більш актуальною стає потреба у тісній співпраці батьків із закладами освіти. Вона включає безпосередню активність батьків у навчально-виховному процесі, допомогу навчальному закладу щодо полегшення роботи з їхньою дитиною. Інклюзивний освітній процес не може розглядатися без активної участі в ньому батьків та налагодженої взаємодії між усіма його учасниками. Батьки мають відповідально ставитися до виховання своєї «особливої» дитини і якомога більше допомагати вчителям та іншим фахівцям.

Тому від того, наскільки успішною буде дитина в навчальному закладі, залежить від компетентності батьків, їхнього бажання тісно взаємодіяти з

навчальним закладом, вчасно надавати допомогу, відповідально ставитися до своїх обов'язків. Якщо батьки стають надійними помічниками вчителів, останнім набагато легше здійснювати процеси навчання, виховання, що сприяє повноцінному розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Дослідники Н. Заєрковата та А. Трейтак стверджують, «що системоутворювальна роль у навчанні дітей з особливими освітніми потребами, створенні інклюзивного освітнього простору відводиться професійній готовності педагогів і фахівців освітньої організації до роботи з такими дітьми. Водночас успішність діяльності педагогів і фахівців у навчанні й вихованні «особливих» дітей насамперед пов'язана із здатністю й готовністю педагогів взаємодіяти з сім'єю проблемної дитини» [10, с. 68].

Тому важливими компонентами інклюзивної освіти виступають особистісні якості та характерні особливості педагогів. Серед компонентів професійно-особистісної підготовки педагогів можна виділити:

- особистісний (рефлексивні установки, мотиваційна сфера, погляди та переконання педагога);
- мотиваційний (сукупність, стійких сформованих спонук до роботи в умовах інклюзії та спрямованість педагога на визнання кожної дитини суб'єктом навчально-виховної діяльності);
- креативний (об'єднання творчого підходу до реалізації навчального процесу педагогом та розвитку креативного мислення у дітей);
- діяльнісний (сукупність професійно-педагогічних компетенцій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами).

А отже, наявність означених вище компонентів переконує в тому, що оновлення освітньої системи вимагає від учителя опанування новими компетентностями, постійного вдосконалення уже набутої кваліфікації, здатності мобілізувати власні знання у мінливих умовах життя, бути відкритим до співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби та ін.

Основним складником роботи вчителя з «особливими» дітьми на сучасному етапі розвитку інклюзивної освіти є формування у нього

інклюзивної компетентності, внутрішня мотивація до реалізації інклюзивної освіти, обмін неупередженою інформацією з батьками щодо розвитку дитини, індивідуальний підхід до кожної дитини, забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища, стимулювання активності у батьків тощо.

Існує чимало характеристик соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. Її успішність залежить від тісної співпраці усіх взаємопов'язаних ланок. Відповідно, основна роль у вирішенні цієї проблеми належить адміністрації навчального закладу, психологам, соціальним педагогам, вчителям, вихователям, сурдопедагогам та іншим фахівцям.

«Але одна справа – прийняти дитину з особливими освітніми потребами до школи, інша – знайти взаєморозуміння з нею та її батьками чи опікунами. Саме тому в процесі розвитку інклюзивної освіти особливе місце займає тісна взаємодія між школою та родиною, котрі як партнери мають спільну мету, щоб допомогти дитині краще соціалізуватися в освітньому середовищі» [22, с. 10].

Для успішної соціалізації «особливих» дітей перед навчальним закладом постає низка важливих та невідкладних завдань. Серед них варто виділити:

- ефективну реалізацію інклюзивного навчання;
- участь батьків і фахівців в реалізації інклюзивного навчання, налагодження ефективної взаємодії між усіма учасниками навчального процесу (педагоги, діти, батьки, інші фахівці);
- створення відповідних сприятливих умов для формування довірливих відносин, здорового психологічного клімату в навчальному середовищі.

Реалізація означених завдань неможлива без тісної співпраці та залучення у навчально-виховний процес усіх фахівців. Тому задля ефективної взаємодії навчального закладу з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби, основними завданнями на цьому етапі є:

- забезпечення можливості тісного контакту батьків з педагогами для надання належної допомоги в розв'язанні проблемних питань, які пов'язані з вихованням особливої дитини;

- урахування емоційного складника у практиці взаємодії педагогів і батьків;
- надання батькам можливості брати активну участь в громадській діяльності навчального закладу;
- підготовка батьків до кардинальних змін у соціальному середовищі (особливо гостро означене питання постає у воєнний час) тощо.

Визначення навчальних цілей дитини, зокрема мети та завдань навчання є одним із основних чинників успішності навчального процесу та мотивацією у діяльності педагогів і фахівців супроводу щодо підвищення їхньої кваліфікації та освоєння ними організаційного і технологічного забезпечення. Ці чинники, дають можливість чітко усвідомити причини, що спонукають до ефективного розвитку інклюзії в освітньому середовищі та виявити особистісні цілі кожного учасника навчального процесу.

Учена А. Колупаєва зазначає, що «аналізуючи впровадження інклюзивної форми навчання, можна зазначити такі позитивні зрушення, як: більш ефективна соціалізація дітей з особливими потребами до життя в суспільстві; підвищення готовності суспільства сприймати та враховувати потреби громадян такої категорії; збільшення мотивації особливих дітей до навчання; батьки отримали можливість обмінюватися досвідом з навчання та виховання, якого їм не вистачало» [16].

З метою покращення організації навчально-виховного процесу дитини, досягнення позитивного результату в набуті необхідних компетентностей перед батьками також постає ряд важливих і невідкладних завдань. Серед них:

- активна участь у прийнятті рішень, які впливають на формування й освіти дитини;
- надання дозволу та сприяння у необхідності щодо комплексного оцінювання розвитку дитини;
- залучення батьків до розробки індивідуальної програми розвитку;
- залучення дитини до додаткових послуг, яких вона може потребувати.

Якщо ж батьки активно включаються у співпрацю з навчальним закладом, відчутним та ефективнішим є результат такої спільної роботи. Коли батьки не беруть участі у цьому процесі в силу різних причин, фахівці змушені самотійно коригувати навчальні програми і навчальний процес, що сповільнює й, відповідно, погіршує ефективність навчання та процес повноцінного розвитку самої дитини, її соціалізацію.

Тому для досягнення максимального результату взаємодія педагогів з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби, посилення співпраці між командою фахівців і батьками, безперечно, є надзвичайно важливою ланкою у цій роботі і важливим компонентом у процесі формування інклюзивної освіти в Україні загалом. Однак, для успішного досягнення такої взаємодії кожній сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, необхідна попередня підготовка. Це має бути поетапно вибудована система дій, правил та рекомендацій для батьків. Система дій обов'язково має враховувати такі основні аспекти:

- цілісне прийняття факту щодо важливого значення батьків в успішному розвитку своєї дитини;
- забезпечення умов для правдивої, не упередженої інформації з батьками щодо особистісного розвитку дитини;
- забезпечення ефективної взаємодії закладу, усіх фахівців, команди психолого-педагогічного супроводу із сім'єю;
- забезпечення навчальним закладом спеціальних послуг для фінансової та моральної підтримки сім'ї;
- зосередження зусиль над створенням належних умов для активної взаємодії з сім'єю;
- забезпечення сприйняття кожної родини та розуміння важливості батьківських методів виховання та навчання;
- забезпечення цілісності, доступності та відповідності соціальних послуг особистісному розвитку учня;
- зосередження усіх зусиль для успішного особистісного розвитку кожного учня;

- створення належного психологічного клімату як в кожному класі, так і в навчальному закладі;
- цілісне прийняття і розуміння потреб та можливостей кожної дитини;
- забезпечення різних форм стимулювання та заохочення у роботі активних батьків;
- зосередження зусиль щодо формування для дитини конкретних цілей, над якими батьки мають працювати в родині.

Врахування усієї системи зазначених вище аспектів допоможе досягти максимального результату у взаємній діяльності сімей, які виховують дитину з особливими потребами, з навчальним закладом.

Науковці виділяють фактори, які допомагають навчальному закладу залучати батьків до активної участі в ухваленні всіх рішень, що стосуються «особливої» дитини. Основні серед них:

- «сприятлива атмосфера, коли педагогічний колектив дружньо налаштований і допомагає в усьому;
- постійне двостороннє спілкування між родиною дітей і школою;
- сприйняття батьків як колег» [9].

Успішність інклюзивної освіти забезпечується за умови ефективного включення «особливої» дитини та її сім'ї у навчальне середовище закладу освіти. Основне завдання навчального закладу – успішна адаптація усіх учасників навчального процесу до мінливих соціальних умов. У зв'язку з цим у школах мають бути координатори з інклюзії або координатори з особливих освітніх потреб. На сьогодні координатор з інклюзії стає ключовою фігурою у навчальному закладі.

Учені приходять до висновку, що «психолого-педагогічне забезпечення постає чи не найголовнішим для стимулювання успішного забезпечення інклюзивного навчання. Основними його напрямками є:

- створення в освітньому закладі толерантного ставлення до учнів з порушеннями психофізичного розвитку, сприятливого клімату;
- залучення дитини до суспільних процесів;

– прийняття педагогами, ровесниками, родиною та розуміння її особливостей;

– забезпечення корекційно-розвивальної складової інклюзивного навчання тощо.

Лише за таких умов дитина буде почуватися комфортно та може успішно навчатися, а отже, успішною буде її соціалізація та адаптація у соціальному середовищі» [27, с. 206].

Потрібно визнати, що більшість батьків чітко усвідомлюють переваги інклюзивної освіти для своєї дитини, її доцільність і потрібність. Це також дає їм можливість брати участь в ухваленні різноманітних рішень, що впливають на навчання та розвиток дитини; краще розуміти її особливі освітні потреби, визначити для неї конкретні навчальні цілі та завдання.

Слід пам'ятати, що батьки також потребують певної уваги та підтримки. Тому у процесі взаємодії з навчальним закладом важливим є налагодження роботи закладу щодо форм інформування, навчання батьків щодо знань особливостей своєї дитини, формування батьківської компетентності тощо.

З огляду на це батьків можна навчати за такими напрямками: «як вихователя, вчителя своєї дитини, союзника, партнера» [5, с. 360].

Обов'язково батькам потрібно надати певний обсяг послуг, за допомогою яких вони зможуть стати компетентнішими у справі інклюзивної освіти. Роботу з батьками можна проводити у формах загальних засідань щодо інформування важливих питань; батьківських навчальних семінарів, тренінгів щодо обов'язків у вихованні своєї дитини; індивідуальних та групових консультувань.

Одним із основних завдань педагогів є також допомога батькам в осмисленні самої проблеми, знаходженні шляхів її розв'язання та потенційних можливостей у процесі виховання дитини. Вчителі зі свого боку мають чітко усвідомити і зрозуміти, що кожна сім'я особлива по-своєму і має власні потреби та можливості. Тому до кожної родини потрібно знайти правильний підхід та компромісне рішення проблеми. Тільки завдяки правильно налагодженій співпраці між навчальним закладом і батьками вирішуються

питання успішного виховання дитини з особливими освітніми потребами, оскільки батьки здобувають необхідний досвід, накопичують певні знання щодо індивідуальних особливостей своєї дитини і, таким чином завжди готові їй надати допомогу і підтримати.

Детальний аналіз означеної проблеми показує, що у процесі взаємодії педагогів з батьками загалом забезпечуються скоординованість комплексу необхідних для спільної роботи послуг. Однак, у процесі такої співпраці також існує чимало серйозних проблем. Серед них варто виділити:

- професійну невідповідність педагогічних кадрів;
- некомпетентність педагогів в освіті й консультуванні батьків, які мають особливу дитину;
- недостатній рівень інклюзивної компетентності педагогів;
- негативне ставлення батьків до інклюзивного навчання;
- низький рівень батьківської компетентності;
- дистанціювання від дітей, створення соціально-бажаного образу батьківського ставлення;
- відсутність механізмів емоційної підтримки тощо.

Для того, щоб розвинути батьківську компетентність таких родин, мати спеціальні знання, педагоги та усі інші спеціалісти повинні проводити як навчальну, так і просвітницьку діяльність, сутність яких полягає у набутті певних умінь для здійснення правильного навчання, виховання та розвитку особливої дитини; знання її вікових особливостей, особливостей нормального та порушеного психічного розвитку, вміння використовувати їх на практиці.

Зустрічаються випадки, коли у педагогів з'являються внутрішні бар'єри у формі страхів щодо їхньої професійної невідповідності і непридатності, побоювання батьків, нездатності бачити в них союзників, будувати довірливі стосунки; невідміння впливати на батьків; недостатнього рівня компетентності педагогів, недостатнього знання методів і методик роботи з батьками; недосконаліх знань щодо методів корекційної педагогіки, методів навчання

дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Тому вчителям також буває важко справлятися з такою родиною і вчасно знайти до неї правильний підхід.

Окремі науковці пропонують такі етапи проведення психолого-педагогічної роботи:

- «по-перше, дослідження сім'ї, яке включає вивчення особливостей функціонування сім'ї та її прихованих ресурсів, здобуття інформації про її соціальне та матеріальне становище, аналіз першочергових потреб батьків та дитини;

- по-друге, встановлення контакту, мотивування на комплаєнтну співпрацю;

- по-третє, оцінка можливих конкретних шляхів здійснення психолого-педагогічної допомоги;

- по-четверте, вибір напрямків роботи залежно від результатів діагностики;

- по-п'яте, робота фахівців, скерована на психолого-педагогічну допомогу сім'ї, активізацію соціальної позиції батьків, пошук власних родинних реабілітаційних ресурсів та можливостей – і, врешті-решт, аналіз ефективності досягнутих рішень» [17].

Реалізація усіх послідовно зазначених етапів дасть можливість сім'ї, яка має дитину з особливими потребами, поліпшити якість життя, підвищити рівень адаптації та соціалізації у навколишньому середовищі, налагодити чіткий процес співробітництва з навчальним закладом, сформувавши у батьків установку на безумовне прийняття своєї «особливої» дитини.

Для вирішення проблем щодо налагодження довірливих, партнерських відносин з родинами, які мають «особливих» дітей, необхідні:

- кардинальне переосмислення щодо важливості ролі батьків дітей з особливими потребами в успішній адаптації своєї дитини в соціумі та їхньої безпосередньої участі в процесі інклюзії;

– посилення активних дій щодо налагодження різних форм роботи у процесі такої співпраці, допомога щодо усвідомлення важливості значущих аспектів зазначеної проблеми у цій взаємодії;

– розробка психологом корекційно-розвивальної програми;

– застосування індивідуального підходу до кожної родини;

– створення комфортного освітнього середовища;

– активна допомога батькам у подоланні труднощів задля повернення їм віри у власні сили, віднаходження потенціалу батьків;

– взаєморозуміння та толерантне, доброзичливе ставлення між собою.

Таким чином, детальний аналіз означеної проблеми показує, що для успішної соціалізації «особливої» дитини в інклюзивному освітньому просторі потрібна ефективна взаємодія навчального закладу і батьків сімей, які виховують «особливу» дитину. У процесі активної взаємодії педагогів та інших фахівців з батьками загалом забезпечуються чітка скоординованість цілої системи необхідних для спільної співпраці послуг.

У процесі співпраці між батьками і педагогами також існує чимало серйозних проблем, які потребують вирішення. Тому процес залучення дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивне навчання вимагає глибокого переосмислення усіх напрямів роботи інклюзивного навчання як з боку усього персоналу навчального закладу, так і батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами. Якщо між батьками і педагогами існує тісна співпраця, у дитини краще проходить процес соціальної адаптації, а батьки глибше усвідомлюють важливість і власну значущість виховання своєї «особливої» дитини.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГА З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВІ ОСВІТНІ ПОТРЕБИ

2.1. Організація, проведення та результати емпіричного дослідження професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби

Необхідність наукового обґрунтування потреби у професійній взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби, зумовила проведення емпіричного дослідження. Процес його підготовки передбачав аналіз відповідної наукової, навчально-методичної, педагогічної, психологічної літератури з проблеми дослідження.

Метою емпіричного дослідження були перевірка теоретичних та методологічних положень щодо дослідження проблеми професійної взаємодії педагога з батьками «особливих» дітей.

Завдання дослідження включали аналіз сім'ї як основного інституту соціалізації дитини; обґрунтування психологічних особливостей сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами; визначення впливу взаємовідносин батьків і педагогів на становлення особистості такої дитини.

Організація та проведення емпіричного дослідження базувалися на принципах об'єктивності, системності та системного використання методів дослідження. Загальна логіка емпіричної частини кваліфікаційної роботи вибудовувалася відповідно до мети і завдань дослідження. Емпіричне дослідження передбачало проведення діагностики налагодження ефективних стратегій взаємодії між батьками, які мають дітей з особливими освітніми потребами, вчителями та адміністрацією навчального закладу. Емпіричне дослідження здійснювалось на трьох етапах.

На першому етапі емпіричного дослідження для вивчення окремих аспектів цієї проблеми застосовувалась методика «Тест-опитувальник батьківського ставлення», розроблена А. Варгою та В. Століним.

Метою методики діагностики тесту-опитувальника є дослідження батьківського ставлення, виявлення поведінкових стереотипів у ставленні батьків до дітей, визначення особливостей їхнього сприйняття й розуміння поведінки й характеру дитини (Додаток А).

Тест-опитувальник побудований на основі математичного значення значущих факторів. Модифікована методика дозволяє виявити характеристики батьківського ставлення за шкалами: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

Високий тестовий бал за шкалами «прийняття-відштовхування», інтерпретується як відштовхування, коли інтегральне емоційне ставлення показує, чи поважають батьки індивідуальність дитини або ж вважають, що дитина нічого не досягне у житті; «кооперація» передбачає зменшену міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною; «симбіоз» означає, що батьки відчують себе єдиним цілим з дитиною; «активна гіперсоціалізація» вказує на спрямований контроль за поведінкою дитини, прояв батьківського авторитаризму; «інфантилізація» означає сприймання дитини на когнітивному рівні, намагання приписати їй особистісну та соціальну неспроможність.

З отриманих результатів за цією методикою, бачимо, що за шкалою «прийняття-відштовхування» 55 % опитуваних батьків «відкидають» своїх дітей; 90 % опитуваних респондентів мають зменшену міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною; 80 % опитаних мають високий показник за шкалою «симбіоз», тобто батьки намагаються бути з ними єдиним цілим, задовольняти їхні потреби, прагнуть до симбіотичних стосунків; за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація» 32 % батьків постійно переживають тривогу за дитину, не дають їй самостійності, вона видається їм маленькою і беззахисною; за шкалою «маленький невдаха» низькі показники (22 %) говорять про

незначну схильність досліджуваних батьків до авторитаризму щодо своїх дітей, про довіру до них, серйозне ставляться до їхніх інтересів та вподобань (табл. 1).

Таблиця 1

Результати дослідження за тестом-опитувальником батьківського ставлення, розробленим А. Варгою та В. Століним

Шкала	Високий рівень	Низький рівень
Прийняття – відкидання	55	45
Кооперація	90	10
Симбіоз	80	20
Авторитарна гіперсоціалізація	32	68
Маленький невдаха	22	78

Отже, батьківські стосунки з дітьми характеризуються тісним взаємозв'язком та надзвичайною емоційною значущістю для дитини і батьків. Основою таких стосунків виступає батьківське ставлення, що є інтегративною характеристикою, яка включає систему емоцій та почуттів по відношенню до дитини, знань і уявлень про неї, та реалізуються у формі виховних стратегій.

На другому етапі емпіричного дослідження для вивчення окремих аспектів цієї проблеми було проведене анкетування серед батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами. Опитування проводилось у формі анкети з використанням Google форми. В опитуванні взяло участь 18 батьків, які виховують дітей з особливими потребами. З питаннями анкети можна ознайомитись у додатку Б.

Аналіз опитування щодо налагодження готовності батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами, взаємодіяти й співпрацювати з учителями та адміністрацією навчального закладу показав такі результати.

Так, на запитання анкети «Чи готові до взаємодії з учителями та адміністрацією навчального закладу?» 83 % опитаних батьків дали стверджувальну відповідь і відповіли, що готові для співпраці із закладом освіти, відкриті для спілкування з педагогами. Вони впевнені у необхідності

такої взаємодії; переконані, що можуть таким чином бути корисними для своєї дитини; чітко усвідомлюють, що їхня допомога та підтримка дуже потрібна як дитині, так і вчителям. Усе це підвищує вірогідність отримання бажаних результатів. У результаті такої співпраці ефективніше відбуваються процеси навчання, виховання та розвитку дитини з особливими потребами в навчальному середовищі; така взаємодія допомагає дитині краще соціалізується у соціумі, самовдосконалюватися і самостверджуватися. Однак 15 % респондентів зазначили, що вони лише «частково готові» до такої співпраці. І 2 % опитаних респондентів ще зовсім не готові до співпраці із вчителями та адміністрацією навчального закладу (рис. 2.1).

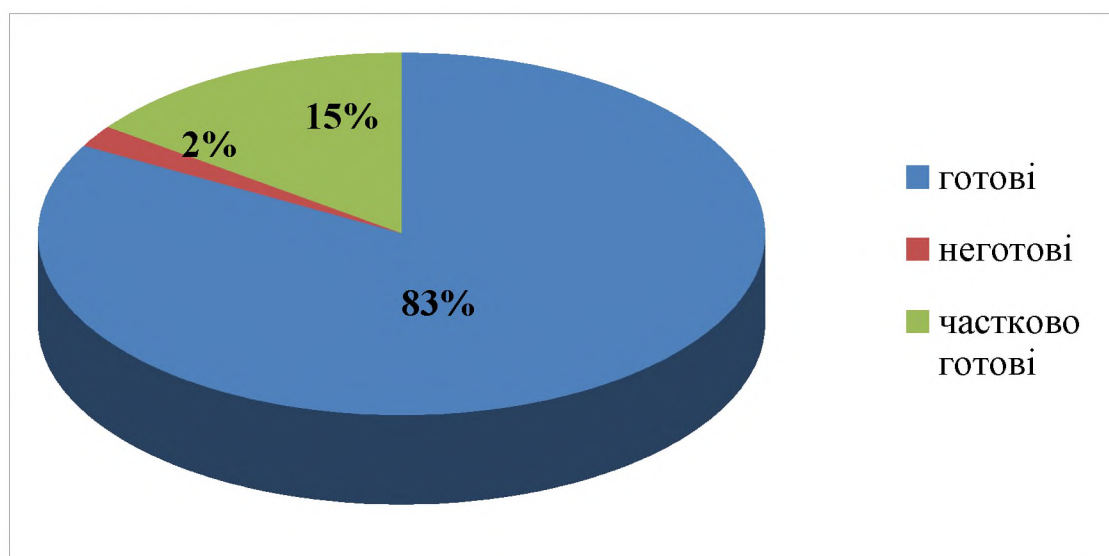

Рис. 2.1. Розподіл відповідей батьків щодо готовності до взаємодії з учителями та адміністрацією навчального закладу (%)

На запитання анкети «На Вашу думку, взаємодія з педагогічним колективом та адміністрацією організована на достатньому рівні?» 48 % опитаних респондентів зазначили, що рівень взаємодії є достатнім. Він побудований на тісній співпраці і дружній підтримці з боку вчителів, їхньому прагненні надати допомогу «особливій» дитині у навчанні та вихованні, забезпеченні методичної допомоги батькам та узгодженні алгоритму активної взаємодії співпраці сім'ї і школи.

41 % опитаних відповіли, що рівень організації є недостатнім, оскільки в організації інклюзивного навчання існує чимало серйозних проблем. Серед них респонденти виділили: недостатнє забезпечення матеріально-технічною базою, недосконалість нормативно-правової бази, відсутність або недостатня кількість навчально-методичного забезпечення, недосконалість у створенні універсального дизайну навчального закладу для дітей з особливими освітніми потребами тощо. Ще 11 % опитаних батьків зазначили, що їм важко відповісти на запитання щодо рівня взаємодії з педагогічним колективом та навчальним закладом загалом (рис. 2.2).

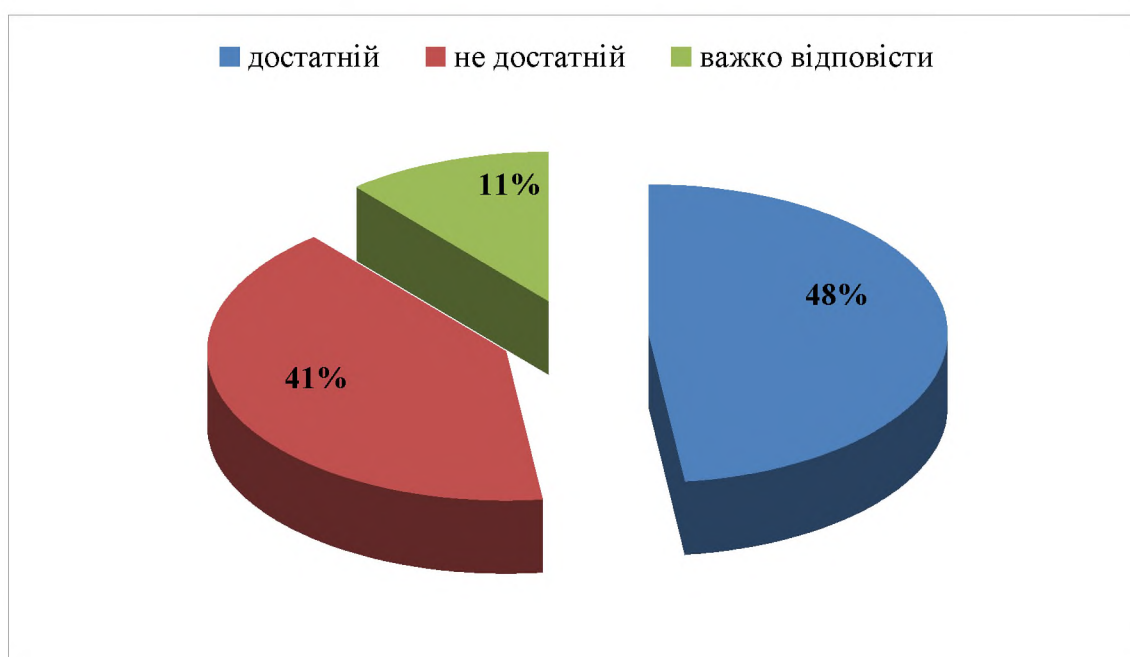

Рис. 2.2. Розподіл відповідей батьків щодо рівня взаємодії з педагогічним колективом та навчальним закладом (%)

На запитання «Ви завжди прислухаєтеся до порад учителів та інших фахівців?» 67 % респондентів відповіли «так». Як бачимо, професійність педагогів, їхній авторитет є головним чинником готовності батьків активно співпрацювати з педагогічним колективом й умовою успішності процесів навчання, виховання та розвитку дитини з особливими потребами. Разом з тим 33 % опитаних респондентів вибрали відповідь «не завжди». Очевидно, ще не всі батьки до кінця усвідомлюють роль педагогів в адаптації дитини з

особливими потребами до освітнього середовища; не зовсім впевнені у компетентності вчителів; закриті до відкритого діалогу з навчальним закладом; не готові змінювати себе і своє ставлення до навколишнього світу.

На запитання анкети «На Вашу думку, атмосфера навчального закладу сприяє налагодженню активної взаємодії з учителями та адміністрацією школи?» 53 % респондентів дали стверджувальну відповідь, що підтверджує думку про те, що між сім'єю та навчальним закладом існує двостороннє спілкування. Їхня співпраця підтверджується дружелюбною налаштованістю педагогічного колективу щодо такої взаємодії, прагненням допомогти такій родині у навчанні та вихованні «особливої» дитини. Однак, 30 % опитаних сказали «ні», що говорить про неповну довіру до навчального закладу, небажання налагоджувати співпрацю. 17 % респондентів не змогли визначитися з відповіддю на поставлене питання. Очевидно, вони ще не готові по-справжньому оцінити значення допомоги, особливої уваги й поваги з боку педагогічного колективу та закладу освіти.

На запитання «Ви активно працюєте дома з дитиною над виконанням домашніх завдань, в процесі яких виникають труднощі?» 72 % респондентів дали стверджувальну відповідь. Вони зазначили, що завжди готові допомагати своїй дитині і підтримувати її в усьому. Отож бачимо, що більшість батьків зацікавлені в допомозі своїй дитині, прагнуть зробити все для того, щоб краще проходила її соціалізація в соціумі. 11 % опитаних відповіли «ні». 17 % опитаних батьків зазначили, що не завжди допомагають своїй дитині. Такий відсоток батьків заставляє задуматись і потребує допомоги з боку вчителів щодо підбору для сім'ї різних форм роботи з метою покращення цієї ситуації.

На запитання анкети «Як часто Ви взаємодієте зі шкільним психологом та іншими фахівцями в навчальному закладі?» 50 % опитаних дали стверджувальну відповідь. Бачимо, що половина зацікавлена у співпраці з психологом задля допомоги своїй дитині. 39 % респондентів зазначили, що рідко взаємодіють зі шкільним психологом. На жаль, такий відсоток опитаних батьків змушує задуматись над покращенням організації роботи між цими

ланками. 11 % опитаних батьків вказали, що зовсім не взаємодіють зі шкільним психологом, що теж викликає тривогу та занепокоєння і потребує певного коригування.

На питання «На Вашу думку, педагоги та адміністрація навчального закладу готові до співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби?», 67 % респондентів зазначили, що навчальний заклад, зокрема вчителі готові до такої взаємодії. Вони із задоволенням допомагають сім'ям, надають певну підтримку щодо координації дій, за потреби комунікують із усією родиною. 17 % опитаних батьків відповіли, що педагоги та адміністрація навчального закладу не готові до співпраці з родиною. 16 % респондентів вказали, що їм важко відповісти на це запитання (рис. 2.3).

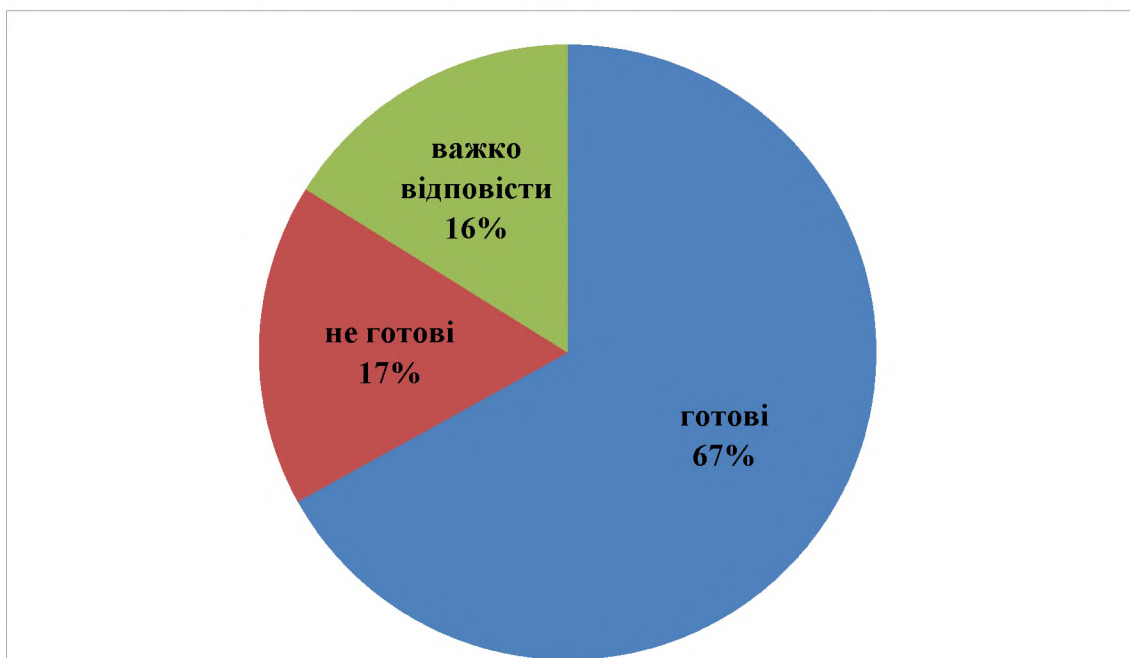

Рис. 2.3. Розподіл відповідей батьків щодо готовності педагогів та адміністрації навчального закладу до співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби (%)

Отже, процес налагодження ефективних стратегій взаємодії між батьками, які мають дітей з особливим освітніми потребами, вчителями та адміністрацією школи є непростим і довготривалим. Відсоток батьків (67 %), щодо готовності педагогів до взаємодії і усвідомлюють її важливість, є

достатнім. Однак занепокоєння викликають ті відповіді, в яких батьки вказують, що педагоги не готові до співпраці з родиною (17 %) і ті, які вагаються відповісти на запитання (16 %). Загальна сума разом узятих цих відповідей є значною.

На третьому етапі емпіричного дослідження, використовуючи Google форму, провели опитування серед вчителів закладів загальної середньої освіти м. Луцька Волинської області. Метою опитування було визначення готовності педагогів та навчального закладу до активної співпраці з батьками, які мають дітей з особливими освітніми потребами. В опитуванні взяло участь 10 вчителів, які у своїй професійній діяльності працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. Питання опитувальника розміщені в додатку В.

Аналіз опитування щодо налагодження тісної співпраці між педагогами і батьками показав такі результати.

На запитання «На Вашу думку, активна взаємодія між учителями та батьками, які мають дітей з особливими освітніми потребами є доцільною?» 90 % опитаних респондентів дали стверджувальну відповідь; 3 % опитаних відповіли, що така взаємодія «не доцільна»; 7 % респондентів вказали, що їм «важко відповісти» на це запитання (рис. 2.4).

Як бачимо, педагоги також бачать доцільність у такій співпраці з сім'єю, прагнуть допомагати як батькам, так і дитині з особливими освітніми потребами у вирішенні певних проблем і труднощів, прислухаються до думки та порад батьків (70 % опитаних педагогів), стимулюють їх до подальшої роботи, сприяють включенню батьків в освітній чи корекційно-розвивальний процес тощо, оскільки така взаємодія породжує у батьків впевненість у своїх силах, бажання стати кращими.

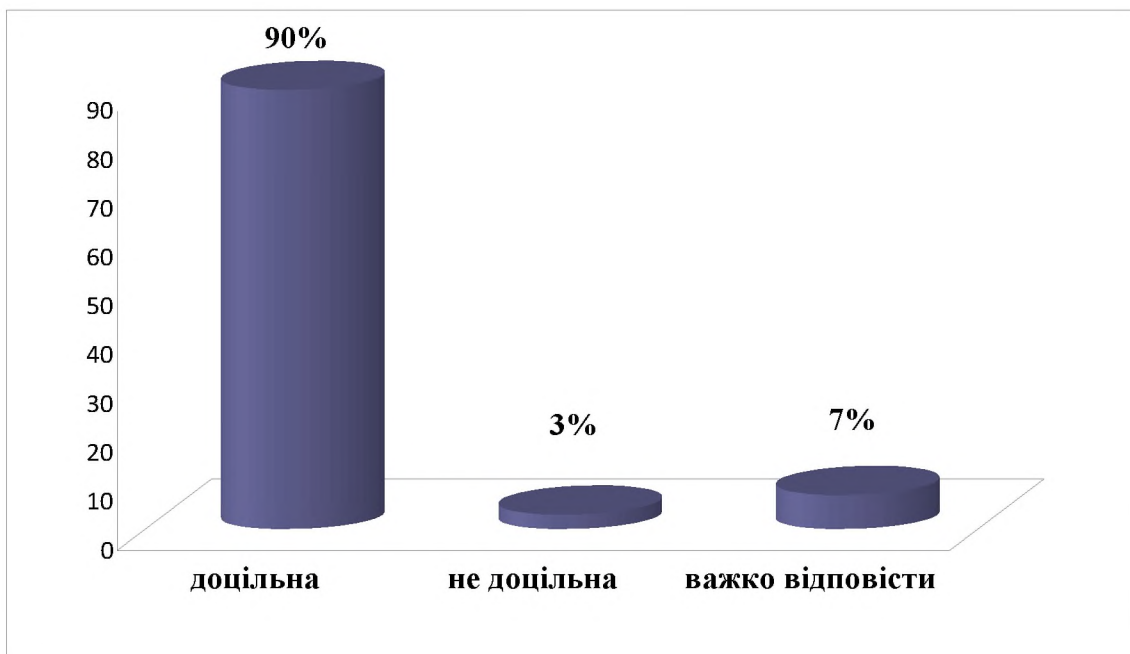

Рис. 2.4. Розподіл відповідей педагогів щодо доцільності активної взаємодії з батьками, які мають дітей з особливими освітніми потребами (%)

На запитання анкети «Чи на достатньому рівні організована співпраця між батьками дітей, які мають особливі освітні потреби, педагогічним колективом та адміністрацією у Вашому навчальному закладі?» 50 % опитаних респондентів вважають, що «на достатньому». Якщо існують довірливі стосунки між батьками й педагогами, це позитивно відображається і на дітях, робить мікроклімат у сім'ї благополучним. Однак 20 % опитаних відповіли, що такі стосунки знаходяться на «не достатньому» віні, і 30 % педагогів сказали, що «не завжди» співпраця організована на достатньому рівні.

На запитання анкети «Ви завжди прислуховуєтесь до думки та порад батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами?» 70 % опитаних педагогів дали відповідь «завжди»; 25 % відповіли – «інколи»; 5 % вважають, що «ніколи». Отож, значна більшість опитаних педагогів цінують співпрацю з батьками з надією на те, що така довіра і взаємодія сприяє самовихованню дитини, її самовдосконаленню.

Дослідження також показало, що у процесі співпраці існує чимало серйозних проблем, оскільки на запитання «Ви володієте сучасними підходами

та методиками роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби?», лише 51 % опитаних респондентів відповіли «так»; 26 % респондентів зазначили, що не володіють сучасними підходами та методиками у свої професійній діяльності; 24 % вказали, що їм важко відповісти на поставлене запитання (рис. 2.5).

На нашу думку, така картина також викликає занепокоєння, оскільки велика частина опитаних педагогів не володіє сучасними підходами, а отже, їхня допомога батькам і дітям втрачає свою ефективність і результативність, а педагоги потребують негайного підвищення рівня професійної підготовки, ознайомлення із сучасними методиками роботи з «особливими» дітьми, зусиль на вивчення алгоритму планування та організації роботи у роботі із сім'ям, які мають дітей з особливими освітніми потребами.

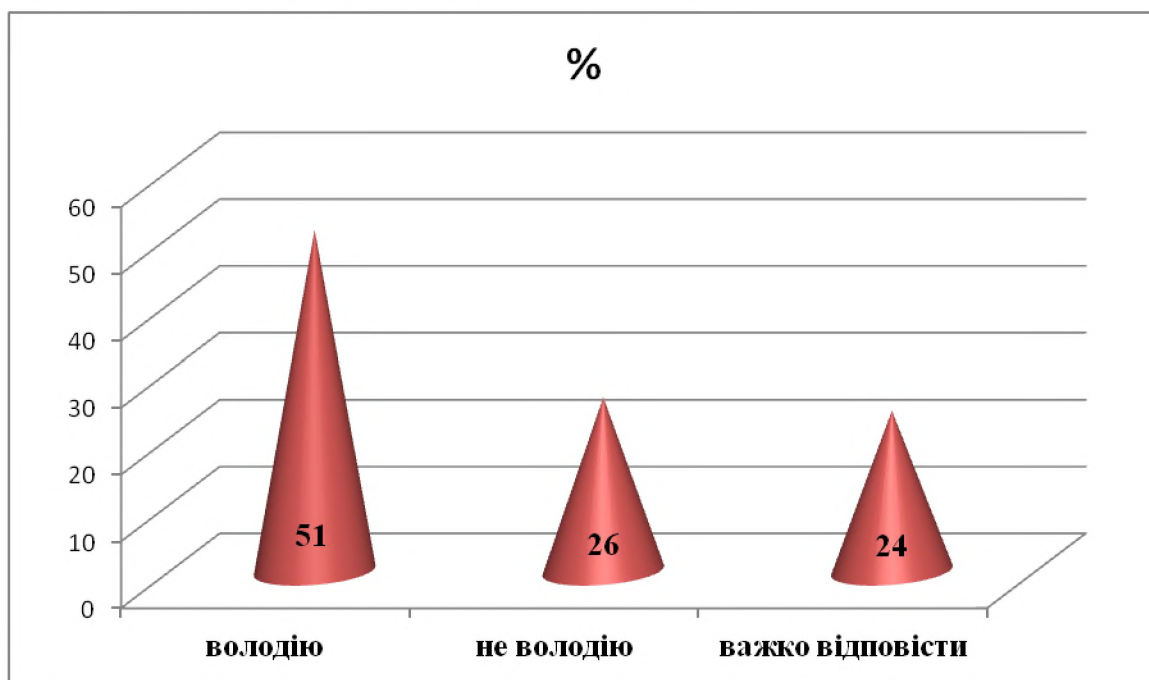

Рис. 2.5. Розподіл відповідей педагогів щодо володіння сучасними підходами та методиками роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби (%)

На запитання «Ви часто застосовуєте сучасні підходи та методики до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, у своїй професійній діяльності?» 45 % педагогів дали відповідь «часто»; 26 % опитаних вважають,

що зовсім не застосовують сучасних підходів; 29 % респондентів відповіли «не завжди застосовую».

На запитання анкети «Вам потрібна співпраця з іншими фахівцями, командою психолого-педагогічного супроводу у навчальному закладі?» 85 % опитаних респондентів вказали, що мають потребу у такій співпраці з іншими фахівцями. На нашу думку, це говорить про те, що педагоги хочуть розвиватися, підвищувати свій професійний рівень, щоб бути корисним для батьків і дітей з особливими потребами; створити єдиний освітній простір, що сприяє підтримці повноцінного особистісного розвитку дитини в сім'ї та навчальному закладі.

На запитання «Вам бракує знань у роботі з учнями, які мають особливі освітні потреби, та їхніми батьками?» 68 % опитаних зазначили, що мають недостатньо знань. Така відповідь, на нашу думку, пов'язана з тим, що педагоги не мають достатніх знань щодо вікових та індивідуальних особливостей дітей загалом і дітей з особливими потребам зокрема; рідко підвищують рівень своєї професійної підготовки; не повністю розуміють важливість професійних компетентностей тощо. 24 % респондентів відповіли, що «не бракує»; 8 % опитаних педагогів вказали, що їм важко відповісти на це запитання (рис. 2.6).

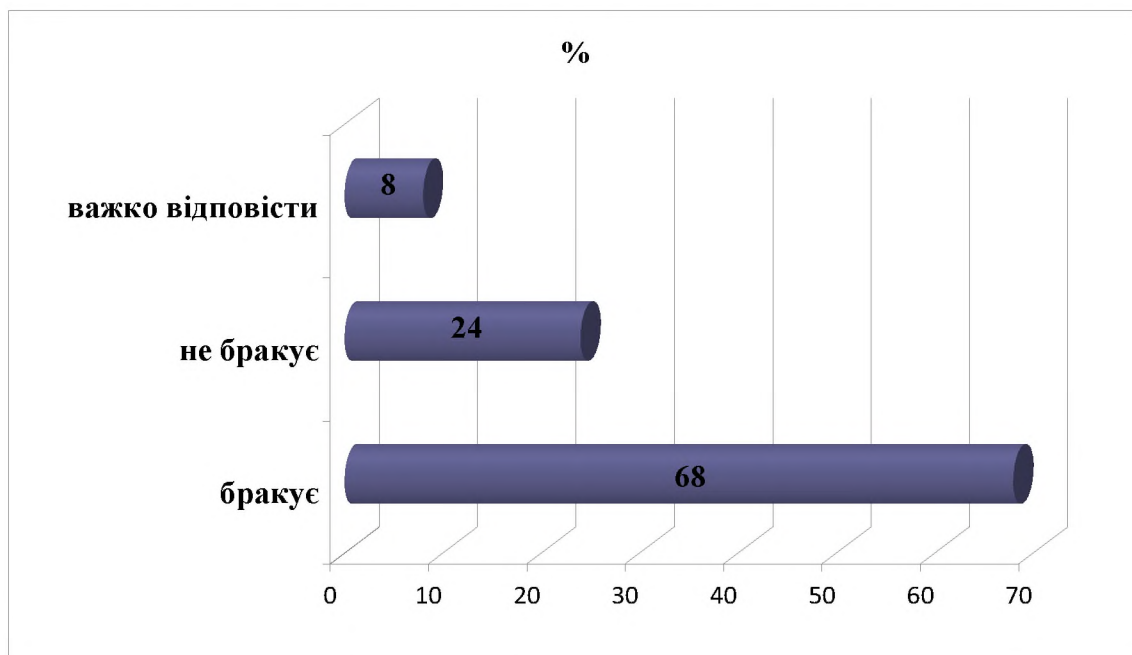

Рис. 2.6. Розподіл відповідей педагогів щодо міри достатності знань у роботі з учнями, які мають особливі освітні потреби, та їхніми батьками? (%)

На запитання анкети «Ви готові до постійного підвищення рівня інклюзивної компетентності у процесі професійної діяльності та співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби?» 80 % опитаних готові до цього, прагнуть самовдосконалюватись і підвищувати свій професійний рівень.

12 % опитаних респондентів відповіли, що «не готові»; 8 % педагогів затрудняються дати відповідь на поставлене запитання.

А отже, бачимо, що співпраця з батьками є важливим компонентом забезпечення комфортного середовища для дітей з особливими потребами. Такий освітній простір сприяє повноцінному розвитку і формуванню особистості таких дітей, дає можливість почувати себе впевненими і повністю захищеними. Цей процес вимагає глибокого переосмислення усіх напрямів роботи як з боку усього персоналу навчального закладу, так і батьків, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я; постійного підвищення кваліфікації педагогів та інших спеціалістів.

Таким чином, на основі проаналізованих вище емпіричних досліджень бачимо, що роль сім'ї у вихованні дитини з особливими потребами є визначальною. Загальний мікроклімат в сім'ї, довіра в родині, повага до інших її членів, чуйне ставлення до дитини з особливими потребами, справжня турбота і щирість сприяють повноцінному розвитку дитини, формуванню її особистості, впливають на процеси її самовиховання та самовдосконалення.

Однак, окрім сім'ї, коло спілкування дитини з особливими потребами має розширюватися; особлива дитина повинна включатися у систему суспільних зв'язків, контактувати та спілкуватися з іншими людьми. Тому подальшим інститутом її соціалізації стає навчальний заклад, в якому дотримуються усі умови щодо створення безпечного освітнього середовища. Такий навчальний простір сприяє повноцінному особистісному розвитку дитини з особливими потребами.

З метою налагодження успішної співпраці перед педагогами постає ряд важливих завдань:

- допомогти батькам у підборі ефективних способів, прийомів, стратегій взаємодії з дитиною;
- збагатити власну палітру методів, прийомів викладання та навчальних стратегій;
- допомогти батькам набути знань щодо вікових особливостей дитини, шляхів подолання кризових ситуацій, особливостей комунікації з різними агентами соціалізації;
- спрямувати зусилля на формування в батьків адекватної самооцінки та реакції у відповідь на емоційну нестабільність дитини;
- розробити шляхи для подолання труднощів.

Реалізація усіх цих завдань допоможе батькам, які мають дитину з особливими потребами, краще усвідомити особливості навчального процесу в умовах інклюзії, змінити своє ставлення до «особливої» дитини, отримати нову інформацію та підтримку, знайти шляхи подолання вікових криз, заохотити до спілкування з іншими батьками, допомогти дитині самоствердитися, проаналізувати ставлення та налаштування батьків до інклюзивної освіти, спрогнозувати подальшу роботу з ними тощо.

2.2. Методичні рекомендації щодо оптимізації професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби

Саме в сім'ї дитина засвоює початкові навички поведінки, складає власне уявлення про себе та інших, про світ в цілому. Важливим фактором, що сприятимуть повноцінному розвитку «особливої» дитини, попередять вторинні проблеми, покращать рівень її функціонування, є правильне адекватне ставлення родини до неї, її проблем і труднощів, оскільки після народження такої дитини батьки, переживаючи горе, опиняються в психологічно складній ситуації. Своєю чергою дитина відчуває обмеженість у свободі, навичках взаємодії в соціумі, соціальній значущості тощо. Тому такі сім'ї потребують

комплексної психолого-педагогічної допомоги кваліфікованих фахівців. Робота з «особливими» дітьми залежно від віку також має свою специфіку.

Для забезпечення ефективності та якості навчання в умовах інклюзивної освіти важливо підібрати для батьків нові форми та знайти нові шляхи допомоги (Додаток Г).

Серед основних напрямів психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами, варто виділити діагностичний, консультативний, корекційний, реабілітаційний, прогностичний, мультидисциплінарний. Саме ці напрями допомагають сім'ям у вихованні своєї «особливої» дитини, сприяють налагодженню співробітництва між батьками, педагогами та іншими спеціалістами [30].

«Своєчасне надання необхідного психолого-педагогічного супроводу з раннього віку дозволяє забезпечити корекцію порушень дитини, поліпшити її розвиток, забезпечити її соціальну адаптацію. Психологічна допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами є однією з важливих ланок у системі їхньої реабілітації. На жаль, на сьогодні немає сформованої чіткої методики надання психолого-педагогічних послуг батькам дітей з особливими потребами» [24].

Надзвичайно важливо у роботі з батьками, які мають «особливих» дітей, допомогти їм змінюватися, бути готовим до цих змін, змінити своє бачення щодо особливостей розвитку своєї дитини, шляхом подолання емоційної напруги та хронічної втоми, проходження усіх етапів соціального самоствердження.

Для того, щоб ефективно проходив процес соціалізації «особливих» дітей, важливим є застосування у навчальному процесі корекційно-розвивальних технологій. Так, у роботі з дітьми доцільно застосовувати різноманітні педагогічні технології; гнучкі види корекції, зокрема арт-терапії (арт-педагогіки, педагогіки творчості). Розмаїтість цих форм роботи сприяє покращенню загального психологічного стану батьків, наближенню до емоційної сфери дитини, розвитку емпатії тощо.

Надзвичайно поширеними сьогодні є арт-терапевтичні методики. Їх значення полягає в тому, що вони сприяють гармонізації особистості дітей з особливими потребами шляхом розвитку у них різних здібностей і набуття необхідних для самостійної навчальної діяльності особистісного самовираження, забезпечують індивідуальний розвиток та ефективну адаптацію в колективі з нормотиповими ровесниками [29].

«Арт-терапія в школі покликана досягти подвійної мети: з одного боку – змінити шкільне середовище таким чином, щоб воно включало також альтернативне навчальне середовище, що передбачає розуміння і прийняття індивідуальних особливостей і відмінностей школярів, іншого – впроваджувати в освітнє середовище методи і прийоми підвищення добробуту школярів за допомогою арт-терапії» [47, с. 72].

«Арт-терапевтична технологія – це освітня технологія, що містить сукупність дій з арт-терапевтичної діагностики, конструювання, реалізації та аналізу арт-терапевтичного процесу та забезпечення комфортні умови для розвитку учнів» [37, с. 39].

Основними перевагами застосування означених технологій в умовах інклюзивної освіти є: «розвиток креативності, формування адаптивної і поведінкової компетентностей, набуття базових життєвих (побутових) умінь і навичок, формування умінь пошуку шляхів розв'язання щоденних проблем, можливість отримати новий досвід, розвиток естетичних навичок (уміння отримувати задоволення від візуального вираження об'єктів: форми, кольору тощо), екстерналізація думок, емоцій через мистецькі засоби, підвищення продуктивності у навчанні й роботі, здатність самостійно жити в суспільстві, реалізовувати свої потреби, відчуття себе частиною суспільства» [45, с. 131].

До основних компонентів арт-терапії відносимо:

- аксіологічний, який передбачає ознайомлення дитини із системою загальнолюдських цінностей;
- діяльнісно-творчий компонент сприяє розвитку творчих і комунікативних здібностей дитини;

- особистісний компонент сприяє розвитку у дитини рефлексії, особистісного зростання та соморегуляції;

- когнітивний компонент забезпечує знання про зображувальні засоби, способи творчої діяльності тощо.

Зазначені компоненти у сукупності впливають на внутрішній стан дитини з особливими потребами і сприяють міжособистісній взаємодії з нормотиповими однокласниками.

У роботі з дорослими науковці пропонують застосовувати різні напрями з використанням мистецтва. Зокрема:

- психофізіологічний напрям, який пов'язаний з корекцією психосоматичних порушень;

- психотерапевтичний напрям пов'язаний із впливом на когнітивну та емоційну сфери особистості;

- психологічний напрям виконує регулятивну, комунікативну функції;

- соціально-педагогічний напрям пов'язаний із розширенням загального і художньо-естетичного світогляду, активізацією потенційних творчих можливостей людини [11, с. 102].

Далі назвемо основні переваги застосування арт-терапевтичних технологій в умовах інклюзивної освіти, які виділяють дослідники:

- розвиток креативності;

- формування адаптивної і поведінкової компетентностей;

- набуття базових життєвих (побутових) умінь і навичок;

- формування умінь пошуку шляхів розв'язання щоденних проблем;

- можливість отримати новий досвід;

- розвиток естетичних навичок, зокрема уміння отримувати задоволення від візуального вираження об'єктів: форми, кольору тощо;

- екстерналізація думок і емоцій через мистецькі засоби;

- підвищення продуктивності у навчанні і роботі;

- здатність самостійно жити в суспільстві, реалізовувати свої суспільні потреби;

– відчуття себе частиною суспільства [45, с. 131].

Отже, арт-терапевтичні методики сприяють гармонізації особистості дітей з особливими потребами шляхом розвитку у них різноманітних здібностей і набуття необхідних для самостійної навчальної діяльності особистісного самовираження; забезпечують індивідуальний розвиток та ефективну адаптацію в колективі з нормотиповими ровесниками.

Для того, щоб розвинути батьківську компетентність родин, які мають дитину з особливими потребами, мати спеціальні знання, педагоги та усі інші спеціалісти повинні проводити як навчальну, так і просвітницьку діяльність, спрямовувати свої зусилля на допомогу таким сім'ям, активізацію їхньої соціальної поведінки, вміння віднаходити необхідні ресурси та можливості для відновлення, аналіз ефективності досягнутих рішень.

Сутність цих форм роботи полягає у набутті певних умінь для здійснення правильного навчання, виховання та розвитку «особливої» дитини; знання її вікових особливостей, особливостей нормального та порушеного психічного розвитку, вміння використовувати їх на практиці.

Основним завданням спілкування батьків і педагогів є прагнення обох сторін сприяти успішному формуванню особистості дитини. Цей процес є непростим і потребує максимум зусиль обох комунікуючих сторін. Якщо ж одна із сторін не зацікавлена в ефективності цього процесу, досягнути бажаного результату буде надзвичайно важко.

Першочерговим завданням у роботі команди психолого-педагогічного супроводу є детальне вивчення особливостей сімей, які мають дитину з особливими потребами.

Форми та зміст роботи з батьками потрібно підбирати, застосовуючи диференційований підхід, враховуючи ступінь готовності батьків до цієї взаємодії, бажання йти до спільної мети. Лише після цього з метою вирішення труднощів потрібно давати конкретні поради таким сім'ям. Батьки зі свого боку також мають бути відкритими до спілкування, вислуховувати усі поради, намагатись вирішувати усі проблеми та труднощі. Така співпраця повинна бути

побудована на щирості й взаємній повазі. Щоб зміцнити ці відносини, не повинна обмежуватися лише спілкуванням у межах навчального закладу.

Дуже важливо у процесі співробітництва відчувати підтримку, засвоїти певні навички, співпрацювати на рівних, отримувати допомогу від кваліфікованих фахівців, домогтися відчуття потрібності та важливості у виховному процесі своєї «особливої» дитини.

Батьки, які зацікавлені в ефективній взаємодії, звертають увагу на той факт, чи прагнуть педагоги та інші спеціалісти змінюватися відповідно до змін в навчальній програмі, пристосовуватися до цих змін, шукати нові підходи, мати бажання їх засвоювати, вчитися працювати з новими засобами виховання для «особливих» дітей, чи прагне до самовдосконалення і підвищення свого професійного рівня тощо.

Проведення індивідуальних зустрічей з батьками теж має важливе значення у процесі такої співпраці для того, щоб більш детально розповісти про досягнення і успіхи дитини, вказати на труднощі, які виникають у неї під час навчання; обговорити очікування, цілі, потреби батьків. Важливо, щоб батьки розуміли, що їхня участь та допомога надзвичайно потрібні дитині; усвідомлювати, що навчальний заклад прикладає максимум зусиль для співпраці і всіляко сприяє підвищенню ефективності розвитку дитини з особливими потребами.

«Важливо, щоб у навчальному закладі були різні види спілкування та взаємодії між сім'ями та школою. Спілкування може відбуватися в письмовій чи усній формі. По мірі налагодження постійного спілкування сім'ї набувають певного педагогічного досвіду, покращуються знання та вміння, підвищується самоповага батьків. Спілкування повинно бути постійним та відкритим. Батькам важливо надавати повну інформацію щодо розвитку їхніх дітей. Фахівці чи вчителі не повинні приховувати нічого від батьків. Це може вплинути на подальший розвиток дитини. Чесність повинна бути ключовою ланкою спілкування» [38, с. 164–165].

«Батьки повинні відчутти, що вчителі та фахівці спілкуються з ними на рівних, не вказуючи на свій статус чи положення у суспільстві. Вчителі та інші фахівці не повинні з висока дивитися на батьків дітей з особливими, бо батьки цінують саме простоту та відкритість вчителів та інших фахівців. Фахівці мають надихати батьків брати активну участь в процесі виховання та навчання дитини з особливими потребами. Вони також мають прислуховуватися до думки батьків та підтримувати їхні ініціативи щодо покращення процесу виховання. Батьки мають залучатися до процесу прийняття рішень стосовно методів та програм навчання їхніх дітей. Повинен відбуватися взаємний обмін ідеями, думками та пропозиціями щодо вдосконалення методик виховання та навчання. Але у цих відношеннях можуть з'явитися дві крайності: повна залежність батьків від вчителів чи, навпаки, їх повна незалежність» [38, с. 166].

Надзвичайно важливим моментом у спілкуванні педагогів і батьків є тактовність. У розмові з батьками потрібно вживати якомога менше професійної термінології, щоби їм було все зрозуміло. Повністю розуміючи усю нову інформацію, батьки будуть почувати себе вільніше, і краще буде проходити процес їхнього спілкування. Знаходячи спільну мову при спілкуванні, і батькам, і вчителям простіше рухатися до певної цілі, вирішувати проблеми, переборювати труднощі тощо.

Варто визнати, що батьки все-таки більше часу проводять, тому краще знають вікові особливості дітей з особливими потребами, особливості їхнього характеру та поведінки в тих чи інших ситуаціях. Сім'я є зміцнювальним стосунки механізмом, який коригує увесь процес розвитку та становлення дитини з особливими потребами. Найважливішим у цьому контексті є налагодження і зміцнення стосунків між працівниками навчального закладу та батьками. Якщо цього не відбувається, немає ефективності в організації процесу взаємодії, сповільнюється навчання і виховання. Якщо процес чітко налагоджений, вчителям простіше його організувати, подвоюється потенціал усього класу.

Серед основних принципів, на яких має будуватися роботі з сім'ями, варто виокремити:

– принцип партнерства з батьками, коли педагог на основі співробітництва сприймає батьків як рівноправних партнерів. Цей принцип дозволяє уникнути дистанції між учасниками освітнього процесу, налагодити ефективну комунікацію зі спеціалістами, отримати від них підтримку та допомогу;

– комплексний підхід, який передбачає залучення до організації корекційної роботи усіх спеціалістів і забезпечує комплексне подолання усіх труднощів;

– поєднання діагностичних та корекційних напрямів у роботі команди психолого-педагогічного супроводу;

– надання дитині позитивної характеристики з метою підтримки віри батьків в успішному розвитку своєї дитини;

– врахування і повага до думки батьків щодо вибору змісту, форм і методів роботи з такими сім'ями;

– тактовність, конфіденційність, повага і розуміння у стосунках з батьками.

Запропоновані рекомендації щодо оптимізації професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі потреби, їх комплексне застосування, засноване на тісній співпраці батьків, педагогів, інших спеціалістів, навчального закладу загалом, допоможуть створити сприятливі умови для перебування дитини у навчальному закладі, забезпечать позитивні зміни у її розвитку та допоможуть у подальшому самоствердженні. Для батьків запропонований комплекс методик дозволить збільшити значущість участі батьків в навчальному процесі, розширити зони впливу на сім'ю без негативного впливу на її психічний стан.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання кваліфікаційної роботи магістра приходимо до певних висновків.

Аналізується, що сім'я є першою інституцією, важливим місцем розвитку і становлення дитини, де закладається ресурс її соціальної адаптації. Основна роль у вихованні дитини з особливими потребами належить батькам. Їхній авторитет і прагнення допомогти «особливій» дитині, підтримати її у потрібний момент є надзвичайно важливим елементом у навчанні, вихованні та розвитку. Підтримка з боку батьків стає стимулом для подальшої діяльності дитини, формування її самосвідомості, допомагає успішно адаптуватися в суспільстві.

Зазначається, що сім'я, яка має дитину з особливими освітніми потребами, впродовж усього життя зіштовхується з рядом проблем, які деформують її психологічний стан, спотворюють соціальні контакти, занижують самооцінку. Від специфіки взаємовідносин у сім'ї між батьками та дитиною, від батьківської опіки залежить емоційне благополуччя та особистісний розвиток дитини. Важливим є знання психологічних особливостей не тільки дітей, але й сімей, які мають «особливих» дітей.

Дитина з особливими потребами не може бути обмежена у спілкуванні лише з домашнім оточенням, окрім родини вона потребує спілкування з іншими людьми. Ефективність виховання такої дитини визначається ініціативною участю й підтримкою усіх сторін та спеціалістів.

Доводиться, що впровадження інклюзивного навчання у вітчизняний освітній простір сприяє виникненню потреби в активній співпраці педагогів з сім'єю, у процесі якої забезпечуються чітка скоординованість цілої системи необхідних для спільної діяльності послуг. Якщо між батьками і педагогами існує тісна співпраця, у дитини краще проходить процес соціальної адаптації, а батьки краще усвідомлюють важливість виховання своєї «особливої» дитини.

На основі емпіричного дослідження, яке здійснювалось на трьох етапах, на першому етапі за допомогою тесту-опитувальника виявили, що за шкалою «прийняття-відштовхування» 55 % батьків «відкидають» своїх дітей; 90 % мають зменшену міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною; 80 % мають високий показник за шкалою «симбіоз» (намагаються бути з ними єдиним цілим, задовольняти їхні потреби, прагнуть до симбіотичних стосунків); за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація» 32 % батьків постійно тривожаться за свою дитину; за шкалою «маленький невдаха» низькі показники (22 %) говорять про незначну схильність батьків до авторитаризму щодо своїх дітей, про довіру до них, серйозне ставляться до їхніх інтересів та вподобань.

Опитування, проведене на другому етапі серед 18 батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами, виявило, що 83 % опитаних батьків готові до співпраці із закладом освіти, відкриті для спілкування з педагогами, впевнені у необхідності такої взаємодії. Відсоток батьків (67 %) щодо готовності педагогів до взаємодії і усвідомлення її важливості, є достатнім. Занепокоєння викликають ті відповіді, в яких батьки вказують, що педагоги не готові до співпраці з родиною (17 %) і ті, які вагаються відповісти на запитання (16 %).

Опитування, проведене на третьому етапі серед 10 вчителів закладів загальної середньої освіти м. Луцька, показало, що 90 % педагогів вказують на доцільність в активній співпраці з батьками, прагнуть допомагати їм і дитині у вирішенні проблем, прислухаються до думки та порад батьків (70 % опитаних педагогів), стимулюють їх до подальшої роботи, сприяють включенню батьків в освітній чи корекційно-розвивальний процес. Така взаємодія породжує у батьків впевненість у своїх силах, бажання стати кращими.

На основі проаналізованих досліджень бачимо, що роль сім'ї у вихованні дитини з особливими потребами є визначальною. Загальний мікроклімат в сім'ї, довіра в родині, повага до інших її членів, чуйне ставлення до дитини з особливими потребами, справжня турбота і щирість сприяють повноцінному розвитку дитини, формуванню її особистості, впливають на процеси її самовиховання та самовдосконалення.

Навчальний заклад, в якому дотримуються усі умови щодо створення безпечного освітнього середовища, сприяє повноцінному особистісному розвитку дитини. З метою налагодження успішної співпраці перед педагогами постає ряд важливих завдань: допомогти батькам у підборі ефективних способів, прийомів, стратегій взаємодії з дитиною; допомогти батькам набути знань щодо вікових особливостей дитини, шляхів подолання кризових ситуацій, особливостей комунікації з різними агентами соціалізації; спрямувати зусилля на формування в батьків адекватної самооцінки та реакції у відповідь на емоційну нестабільність дитини; розробити шляхи для подолання труднощів.

Реалізація усіх цих завдань допоможе батькам краще усвідомити особливості навчального процесу в умовах інклюзії, змінити своє ставлення до «особливої» дитини, отримати нову інформацію та підтримку, знайти шляхи подолання вікових криз, заохотити до спілкування з іншими батьками, допомогти дитині самоствердитися, проаналізувати ставлення та налаштування батьків до інклюзивної освіти, спрогнозувати подальшу роботу з ними тощо.

Для забезпечення ефективності та якості навчання в умовах інклюзивної освіти важливо підібрати для батьків нові форми та знайти нові шляхи допомоги. Серед основних напрямів психологічної допомоги сім'ям, які мають дитину з особливими потребами, виділили діагностичний, консультативний, корекційний, реабілітаційний, прогностичний, мультидисциплінарний. Саме ці напрями допомагають сім'ям у вихованні, сприяють налагодженню співробітництва між батьками, педагогами та іншими спеціалістами.

Запропоновані рекомендації, їх комплексне застосування, засноване на тісній співпраці батьків, педагогів, інших спеціалістів, навчального закладу загалом, допоможуть створити сприятливі умови для перебування дитини у навчальному закладі, забезпечать позитивні зміни у її розвитку та допоможуть їй у подальшому самоствердженні. Для батьків запропонований комплекс методик дозволить збільшити значущість участі батьків в навчальному процесі, розширити зони впливу на сім'ю без негативного впливу на її психічний стан.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбінова А. Структура готовності вчителів до професійної діяльності в умовах інклюзії. Український педагогічний журнал. 2018. № 1. С. 58–64. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/301> (дата звернення: 14.11.2023).
2. Вінс В.А. Психологічні особливості сім'ї, що виховує дитину з обмеженими можливостями здоров'я. *Практична психологія в інклюзивному середовищі* : матеріали І Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції, м. Переяслав-Хмельницький, 21 лютого 2019 р. / За заг. ред. В.А. Вінс, Т.М. Кузьменко, І.М. Зозуля. Переяслав-Хмельницький, видавець Я.М. Домбровська, 2019. С. 144–148.
3. Гаяш О.В. Співпраця закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами як умова реалізації ідей інклюзії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2019. Вип. 38. С. 60–66.
4. Гудзь К. Готовність педагога до роботи в умовах інклюзивної освіти ЗНЗ. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 1 (8). С. 128–134. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/14188/1/Гудзь-128-133.pdf> (дата звернення: 14.10.2023).
5. Данілавічюте Е.А., Литовченко С.В. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник / За ред. А.А. Колупаєвої. К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 360 с. URL: <http://education-inclusive.com/wp-content/docs/Strategiyivykladannya-v-inklyuzyvnomunavchalnomuzakladi.pdf> (дата звернення: 11.09.2023).
6. Десять правил комунікації з батьками дітей з особливими освітніми потребами. URL: <https://cutt.ly/oYfcfug> (дата звернення: 20.10.2021).
7. Демченко І.І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. ...доктор пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія і методика

професійної освіти, 13.00.03 – корекційна педагогіка. Умань, 2016. 46 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/7977> (дата звернення: 11.10.2023).

8. Дубич К.В. Роль технологізації у впровадженні інклюзивного навчання. Зб. наук. праць : *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2011. 208 с.

9. Єфімова С.М. Налагодження партнерських стосунків з родинами. URL: <http://www.ussf.kiev.ua/iearticles/93/> (дата звернення: 05.11.2023).

10. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / укладачі Н.В. Заєркова, А.О. Трейтяк. К., 2016. 68 с.

11. Касен Г.А., Айтбаєва А.Б. Арт-педагогіка і арт-терапія в інклюзивній освіті. Алмати : Қазак университеті, 2019. 184 с.

12. Кипиченко Н., Гурська А. Дослідження психологічної готовності вчителів початкової школи до інклюзивного навчання. *Освітологічний дискурс : наукове фахове ел. видання*. 2018. № 1–2 (20-21). С. 77–86. URL: <https://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/504> (дата звернення: 21.10.2023).

13. Козіброда Л. Основні моделі організації інклюзивної освіти в умовах загальноосвітньої школи (початок ХХІ ст.) *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*, 2020, № 8 (102). С. 15–27.

14. Коломоець Т.Г. Взаємодія фахівців і батьків дітей з ООП в умовах інклюзивної освіти. 2019. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n14-2019/kolomojec-tg-vzajemodija-fahivciv-i-batkiv-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html> (дата звернення: 11.11.2023).

15. Колупаєва А.А., Наконечна Л.М. Інклюзивне навчання : вибір батьків. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 56 с.

16. Колупаєва А.А. Стратегічні вектори змін та трансформацій в освіті дітей з особливими потребами за часів незалежності в Україні. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/711355/1/.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).

17. Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання : допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку : монографія. Х. : Точка, 2013. 244 с.

18. Куртова С. Булінг у школі. Освіта.UA : сайт. URL: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42788/ (дата звернення: 15.11.2023).

19. Ляховець Л.О., Острянюк Т.С., Щербата В.Г. Психологічна готовність вчителів загальноосвітньої школи до роботи в інклюзивних класах. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Психологія*. Том 34 (73). № 4. 2023. 66–73.

20. Макаренко О.М., Голубева М.О., Джугля І.А. Психологічні особливості батьківського ставлення до дітей із особливими потребами. *Міжнародний психіатричний, психотерапевтичний та психоаналітичний журнал*. 2017. № 1, 2 (35). С. 105–110.

21. Навчання та виховання дітей розладами аутичного спектру : методичний посібник / укладач Л.О. Прядко. Суми : НВВ СОІППО. 2016. 60 с.

22. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / за заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ : 2018. 252 с.

23. Основні етапи соціалізації особистості. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12652/> (дата звернення: 15.11.2023).

24. Островська К.О., Андрійко Б.В. Психотерапевтична робота з батьками дітей з особливими потребами з використанням короткотермінової терапії, зосередженої на вирішенні BSFT. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова : збірник наукових праць*. 2017. № 1 (5). С. 5–15.

25. Потапюк Л.М. Організація інклюзивної освіти у вітчизняному просторі. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. № 1 (21). 2021. Дніпро. С. 119–126.

26. Потапюк Л.М. Психологічна безпека в умовах інклюзивного освітнього середовища : Соціальна та освітня інклюзія : історія, сучасність та

перспективи розвитку : колективна монографія у 2 частинах. Частина 1. Інституційні та особистісні аспекти впровадження в Україні / за ред. С.П. Миронової, Л. Б. Платаш. Чернівці : «Технодрук», 2021. С. 59-92.

27. Потапюк Л.М. Соціальна інклюзія у сучасних освітніх закладах. *Витоки педагогічної майстерності : журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава, 2021. Вип. 27. (Серія «Педагогічні науки»).* С. 205–210.

28. Потапюк Л.М., Косенюк М.М. Особливості взаємодії педагогів і батьків дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі. *Соціальна допомога і соціальна робота: виклики сучасності* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11–12 трав. 2023 р.). Луцьк : ЛНТУ, 2023. С. 271–273.

29. Потапюк Л.М., Косенюк М.М. Вплив взаємодії батьків і педагогів на формування особистості дитини з особливими освітніми потребами: *Вчені записки Університету «КРОК».* № 3 (71). 2023. С. 173–179.

30. Потапюк Л.М., Дендак А.С., Косенюк М.М. Доступність та універсальний дизайн освітнього простору. *Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України* : матеріали VI Міжнародної конференції (м. Київ, 16 листопада 2023 р.). Київ : КНУБА. 2023. С. 150–154.

31. Практика взаємодії з батьками дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному просторі : метод. посіб. / уклад. : О.В. Коган та ін. Лисичанськ : ТОВ «ФОКСПРИНТ», 2021. 80 с.

32. Прокопчук С.М. Школа життєвої компетентності» для батьків дітей з особливими потребами. URL: http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&task (дата звернення: 30.10.2019).

33. Психологічний супровід інклюзивної освіти : методичні рекомендації /автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

34. Семко О. Участь батьків у організації інклюзивного навчання. Київ : «Смарт освіта», 2018. 54 с.

35. Сергійчук Н., Сергійчук О. Психологічна готовність вчителя до інклюзивної освіти. *Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах інклюзивної освіти*: матеріали Всеукраїнської наук. конф. (Житомир, 25 листопада, 2018 р.). Житомир, 2018. URL: http://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post25_25.html (дата звернення: 20.10.2023).

36. Сім кроків. URL: https://m.stud.com.ua/112578/pedagogika/vprava_kroktiv (дата звернення: 30.10.2023).

37. Сорока О.В. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : теоретико-методичні основи. Тернопіль : Астон, 2015. 350 с.

38. Сяба М.О. Співпраця батьків дітей з особливими потребами та вчителів в американській освітній системі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. № 4 (67). С. 160–169.

39. Тарасун В. Аутологія. Київ : «МП Леся», 2014. 580 с.

40. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі : навч.-метод. посіб. / Уклад. Т. Скрипник. Харків : Факт, 2015. 40 с.

41. Хмизова О.В., Остапенко Н.В. Організація психокорекційної роботи з батьками дітей з особливими потребами як складова цілісного процесу ранньої соціальної реабілітації. *Соціальна робота в Україні : теорія і практика науково-методичний журнал*. 2011. № 3/4. С. 203–211.

42. Чухрій І.В. Суб'єктивне переживання матерів інвалідизації дитини. *Збірник наукових праць. Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної АПН України* / За ред. С.Д. Максименка. Т. XIV, част. 1. К., 2012. 420 с.

43. Царькова О.В., Варіна Г.Б. Системний підхід до психологічної корекції почуття провини у батьків дітей з обмеженими можливостями та функціональними розладами. Інноваційні технології розвитку психологічних

ресурсі особистості : колективна монографія / відповід. ред. Н.І. Тавровецька. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 329–340.

44. Царькова О.В., Варіна Г.Б. Генезис трансформації почуття провини у батьків дітей з обмеженими можливостями здоров'я. *Наука і освіта. Психологія*. 2018. № 9–10. С. 78–85.

45. Allahverdiyev M., Yucesoy Y., Baglama B. An Overview of Arts Education and Reflections on Special Education. *International Journal of Educational Sciences*. 2017. Vol. 19, Iss. 2–3. P. 127–135.

46. Dushka A.L. Psychological assistance to children with disorders of the emotionalvolitional sphere: family-centered approach. Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. 2014. № 6. P. 30-39.

47. Hautala P.-M. Art therapy in Finnish schools: education and research. *Arteterapia. Papeles de arteterapia y educación artística para la inclusión social*. 2011. Vol. 6. P. 71–86.

48. Parrott K.A., Schuster J.W., Collins B.C., Gassaway L.J. Simultaneous prompting and instructive feedback when teaching chained tasks. *Journal of Behavioral Education*. 2000. Vol. 10, Iss. 1. P. 3–19.

49. Shostak O., Nikolenko I., Sereda I., Pushkarova T., Potapiuk L. Formation of an inclusive approach in the education of children with special educational needs (ukrainian experience). *Conhecimento & Diversidade, Niterói*, v. 15, n. 38 Jul./Set. 2023. 280–305.

50. Sokolova A.B. Modern approaches to the early comprehensive help to children with developmental disabilities. *Actual problems of the correctional education*: Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. Issue 5. Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015. P. 283–292.

ДОДАТКИ

Методика «Тест-опитувальник батьківського ставлення»

за А. Варгою та В. Століним

Тест-опитувальник батьківського ставлення представляє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дітей. Батьківське ставлення приймається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, особливостей по вихованню і розумінню характеру і особистості дитини, його вчинків.

Структура тесту була побудована на основі математичного значення значущих факторів. У результаті факторизації даних було отримано 4 фактори: «прийняття-відштовхування», «кооперація», «симбіоз», «авторитарна гіперсоціалізація», «маленький невдаха».

Інструкція: На кожне твердження потрібно дати відповідь «так» або «ні».

Запитання тесту-опитувальника:

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно якомога довше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Добрі батьки оберігають дитину від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли глумливе ставлення до дитини приносить їй велику користь.
11. Я відчуваю досаду щодо своєї дитини.

12. Моя дитина нічого не досягне у житті.
13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які окрім презирства нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина не зовсім зріла.
16. Моя дитина поводиться спеціально, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає у себе все погане, як губка.
18. Мою дитину важко навчити гарних манер, при найбільшому старанні.
19. Дитину потрібно тримати у суворих рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.
21. Я схвалюю свою дитину.
22. До моєї дитини липне все погане.
23. Моя дитина не досягне успіхів у житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як хотілось би..
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з її ровесниками, вони здаються мені дорослішими і у поведінці і у судженнях.
27. Я із задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Мені шкода, що моя дитина росте і дорослішає.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини.
32. Я намагаюся виконати всі прохання моєї дитини.
33. Приймаючи сімейні рішення слід враховувати і думку дитини
34. Головна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість і лінь.
35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.

36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.
37. Я завжди зважаю на свою дитину.
38. Я відчуваю приязнь до дитини.
39. Я дуже цікавлюсь життям своєї дитини.
40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводиш час з дитиною.
41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безхмарне дитинство.
42. Іноді мені здається, що моя дитина – нездатна ні до чого доброго.
43. Я поділяю захоплення своєї дитини.
44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.
45. Я поділяю гіркоту, смуток своєї дитини.
46. Моя дитина часто дратує мене.
47. Виховання дитини – суцільне тріпання нервів.
48. Суворі дисципліна у дитинстві – розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти дякують потім.
51. Інколи мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моєї дитини більше недоліків, ніж позитивних якостей.
53. Я поділяю інтереси своєї дитини.
54. Моя дитина не спроможна що-небудь зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.
55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я своєї дитини.
58. Не рідко я захоплююсь своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я не високої думки про здібності своєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дуже бажаю, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до тесту

1. «Прийняття-відхилення» – 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 34, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація» – 6, 9, 21, 25, 31, 33, 39, 35, 36.
3. «Симбіоз» – 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» – 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.
5. «Маленький (-а) невдаха» – 9, 11, 13, 17, 22, 23, 54, 61.

Аналіз відповідей

1. «Прийняття-відштовхування»

Шкала показує інтегральне емоційне ставлення до дитини. На одній шкалі батькам подобається дитина такою якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять з дитиною, поважають її інтереси і плани. На іншій шкалі: батьки виховують свою дитину погано, непристосованою до життя, їм здається, що дитина не досягне успіху. Батьки відчують до дитини смуток, злість, тощо. Вони не довіряють дитині та не поважають її.

2. «Кооперація»

Шкала показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчують їй. Батьки високо цінують інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчують гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу і самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на його бік з будь яких питань.

3. «Симбіоз»

Шкала відображає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей в житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»

Шкала відображає налагоджену форму керування поведінки дитини. Батьки вимагають від дитини дисципліни та виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, його індивідуальними особливостями, думками, тощо.

5. *«Маленький невдаха»*

Шкала відображає особливості виховання і розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку з цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

«Визначення готовності батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами, до активної взаємодії з учителями та навчальним закладом»

1. Чи готові до активної взаємодії з учителями та адміністрацією навчального закладу?

- а) готові;
- б) не готові;
- в) частково готові.

2. На Вашу думку, взаємодія з педагогічним колективом та адміністрацією навчального закладу організована на достатньому рівні?»

- а) достатньому;
- б) не достатньому;
- в) важко відповісти.

3. Ви завжди Прислухаєтеся до порад учителів?

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди.

4. На Вашу думку, атмосфера навчального закладу сприяє налагодженню активної взаємодії з учителями та його адміністрацією?

- а) так;
- б) ні;
- в) важко відповісти.

5. Ви активно працюєте дома з дитиною над виконанням домашніх завдань, в процесі яких виникають труднощі?

- а) так;
- б) ні;
- в) не завжди.

6. Як часто Ви взаємодієте зі шкільним психологом та іншими фахівцями в навчальному закладі?

- а) часто;
- б) рідко;
- в) не взаємодію зовсім.

7. На Вашу думку, педагоги та адміністрація навчального закладу готові до співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби?

- а) готові;
- б) не готові;
- в) важко відповісти.

АНКЕТА ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

«Визначення готовності педагогів та навчального закладу до активної співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби»

1. На Вашу думку, активна взаємодія між учителями та батьками, які мають дітей з особливими освітніми потребами є доцільною?

- а) доцільна;
- б) не доцільна;
- в) важко відповісти.

2. Чи на достатньому рівні організована співпраця між батьками дітей, які мають особливі освітні потреби, педагогічним колективом та адміністрацією у Вашому навчальному закладі?

- а) достатньому;
- б) не достатньому;
- в) не завжди.

3. Ви завжди прислуховуєтесь до думки та порад батьків, які мають дітей з особливими освітніми потребами?

- а) завжди;
- б) ніколи;
- в) не завжди.

4. Ви володієте сучасними підходами та методиками роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби?

- а) володію;
- б) не володію;
- в) важко відповісти.

5. Ви часто застосовуєте сучасні підходи та методики роботи з дітьми, що мають особливі освітні потреби у своїй професійній діяльності?

- а) часто;

- б) не застосовую зовсім;
- в) не завжди застосовую.

6. Вам потрібна співпраця з іншими фахівцями, командою психолого-педагогічного супроводу у навчальному закладі?

- а) потрібна;
- б) не потрібна;
- в) важко відповісти.

7. Вам бракує знань у роботі з учнями, які мають особливі освітні потреби, та їхніми батьками?

- а) так;
- б) ні;
- в) важко відповісти.

8. Ви готові до постійного підвищення рівня інклюзивної компетентності у процесі професійної діяльності та співпраці з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби?

- а) готові;
- б) не готові;
- в) важко відповісти.

Методичні рекомендації щодо оптимізації професійної взаємодії педагога з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби

Наявність певної психолого-педагогічної системи сприяє правильному розвитку дитини. Підбір різноманітних форм для спільної взаємодії батьків, дітей і вчителів містить виконання різних видів вправ, режимні моменти, ігри з дітьми як вдома, так і на прогулянках.

I. Застосування *техніки арт-терапії* сприяє успішній соціалізації та самоствердженню дитини з особливими потребами:

1. «Робота з матеріалами», у складі якої техніки і вправи, використання яких має на меті подолати труднощі в образотворчій роботі, стимулювати спонтанність, розвивати уяву і творчі здібності; сюди ж належать техніки, що базуються на використанні інших матеріалів і засобів (піску, глини, тіста, текстури, кольорового паперу тощо).

2. «Практичні навички» передбачають вправи, що сприяють тренуванню і вдосконаленню когнітивних навичок (уваги, пам'яті, мислення), тісно пов'язаних з практичною діяльністю й адаптивними можливостями особистості.

3. Техніка «Почуття і емоції» складається з вправ і тем, що дають змогу виражати широкий спектр різних переживань, які своєю чергою сприяють подоланню емоційних проблем.

4. «Сприйняття себе» – ця арт-терапевтична техніка спрямована на допомогу особі у відображенні свого життєвого досвіду і системи міжособистісних відносин з людьми (зокрема й ставлення до самого себе).

5. «Я працюю в групі» – вправи, що передбачають спільну образотворчу роботу в парах, що дає змогу розвивати комунікативні навички, досліджувати і коригувати соціальні ролі і звичні форми поведінки [11, с. 107].

II. *Модель психолого-педагогічного супроводу родин, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, створюється в межах інтегративного підходу, який містить використання різноманітних форм і методів:*

1. Казкотерапія, де використовується психологічна, терапевтична та розвивальна робота. Це може бути групова розповідь або складання авторської казки індивідуально кожним дорослим.

2. Пісочна терапія – заняття проводяться з використанням води та піску.

3. Психогімнастика – містить у собі ритміку, пантоміму, ігри на зняття напруження, розвиток емоційно-вольової сфери батьків.

4. Арттерапія – створення власних або використання готових засобів образотворчого мистецтва. Малюнки дорослих відображають рівень емоційного напруження та психологічного комфорту.

5. Кінотренінг – аналіз та групове обговорення відеороликів, яке має на меті більш глибоке усвідомлення внутрішніх переживань, або, навпаки, пошук ресурсів для продовження такої складної для кожного з батьків місії – навчання,

виховання особливої дитини;

6. Релаксація – у залежності від стану дорослого використовується спокійна класична музика, звуки природи та ін. [11, с. 108].

III. *Засідання батьківського клубу «Звичайні батьки незвичайних дітей»* проводяться 1 раз на 3 місяці згідно з тематичним планом-графіком, який складається на початку навчального року. Теми засідань обираються з урахуванням побажань самих батьків, їхньої актуальності для цієї категорії. Тривалість засідань – 1,5–2 години. Окрім стаціонарних засідань, спеціалісти постійно надають індивідуальні консультації.

Кожне заняття має певну структуру: установчий етап; корекційний етап; релаксаційний етап; завершувальний етап.

Завдання спеціалістів – допомогти батькам не соромитися своєї дитини, сприймати її такою, яка вона є, познайомити їх із засобами розвитку

пізнавальної та емоційно-вольової сфер дитини, спрямувати їхню діяльність на зону найближчого розвитку дитини з особливими освітніми потребами.

IV. На основі соціально-системного підходу до вирішення таких проблем слід використовувати метод *опитування (анкетування) та інтерв'ювання*.

Опитувальник – це приклад методу, за яким потреби сім'ї визначаються не фахівцем, а самою сім'єю. На підставі такого анкетування складається список потреб батьків. Істинне розуміння сімейної ситуації можливе лише завдяки бесідам із членами сім'ї про їхні ресурси та проблеми, а також завдяки довготривалим спостереженням.

Індивідуальне консультування має велике значення для роботи з батьками, оскільки дає змогу реалізувати диференційований підхід. Індивідуальні консультації проводять за запрошенням спеціаліста або на прохання батьків раз на тиждень у певний день. Консультувати батьків можна з таких питань: повідомлення про результати психолого-педагогічного обстеження дитини, особливості її розвитку, розкриття її сильних і слабких сторін – на початку навчального року; показ прийомів корекційної роботи з дитиною; інформування про успіхи дитини та ті проблеми, на які потрібно звернути увагу вдома; інформування батьків про різні аспекти розвитку і навчання дитини. Одним із завдань індивідуального консультування є навчання батьків способам співпраці з дитиною (ігри, читання, спілкування), не буде ефективною, якщо у ній не братимуть участь члени сім'ї.

V. Однією з сучасних нетрадиційних форм роботи є *технологія інтерактивного спілкування педагога з батькам*, яка структурно складається з двох блоків:

- інформаційно-батьківського;
- корекційно-педагогічного.

Сутність корекційної методики полягає у системному підході до аналізу подій, в яких брала участь така дитина, опрацюванні спільно з батьками питань, що їх треба вирішувати негайно; визначення ситуацій, компоненти яких провокують поведінку з відхиленнями.

Методика передбачає у структурі інформаційного блоку не коментарі дорослих, а конкретні стислі дані про особливості поведінки дитини в конкретній соціальній ситуації, репрезентативно представленої в певному сценарії, де начебто було чітко прописано ролі всіх учасників ситуації, дані, які чинники посилювали поведінку з відхиленнями, а які сприяли її згасанню й подоланню.

У другому, корекційно-педагогічному, блоці методики дорослий визначає низку питань, з яких він потребує негайної допомоги. Педагог, відповідаючи на них, виконує аналітичну, пояснювальну, інформативну, корекційну, виховну, психокорекційну функції блоку. Якщо після відповідей спеціаліста у рідних або вихователів дитини знову виникають питання, вони надсилають їх на корекційно-педагогічний блок. Практично цією методикою можна забезпечити пряме термінове спілкування з батьками, де координуються й узгоджуються дії рідних і спеціалістів відносно тих чи тих складнощів, що виникають у соціальних ситуаціях. Особливо це необхідно тоді, коли батьки беруть дитину на відпочинок, на чому фахівці наполягають, що кожній, дитині необхідно максимально отримувати враження від навколишнього світу, всебічно розвивати своє світосприйняття. Важливо сформувати у дитини інтерес, смак до життя, разом із батьками та рідними досліджувати його, отримуючи позитивні емоції [21, с. 23].

VI. *Лінія розвитку дитини: «Моє здоров'я»*

Міні – лекція з проведенням практичної роботи: «здоров'язберігаючий простір будинку».

Консультація: «Здорове харчування – запорука здоров'я».

Бесіда: «Гігієнічні вимоги до одягу і взуття».

Бесіда: «Про режим».

Свято здоров'я: «Спорт, гра, дружба».

Бліц – турнір: «Щоб дитина росла здоровою і міцною».

Консультація: «Мама, тато, я – спортивна сім'я».

Семинар – практикум: «Осередок здорового способу життя в сім'ї».

VII. Лінія розвитку дитини: «Гра»

Консультація: «Чому дитині потрібна гра?»

Консультація – практикум: «Які іграшки потрібні вашій дитині?»

Консультація – практикум: «Грайте разом з дитиною».

Консультація – практикум: «Сімейний Новий рік»; сімейна розвага (інтеграція в суспільство); участь батьків у проведенні тижня зимових ігор.

Практичне заняття: «Грайте разом з дитиною».

Виставка – інформація: «Тато в житті дитини». сімейна розвага «Наші хлопчики».

Виставка – інформація: «Мамині руки». сімейна розвага: «Улюблені, милі, рідні».

Практичне заняття: «Ігротека в колі сім'ї».

VIII. Лінія розвитку дитини: «Вимовляю правильно»

Консультація: «Роль батьків у розвитку мовлення дітей». Знайомство з вправами, навчання виконанню вправ з розвитку артикуляційної моторики.

Практичне заняття: «В гостях у веселого язичка». Навчання виконанню вправ для розвитку артикуляційного апарату).

Практичне заняття: «Ігри та вправи для розвитку дихання».

Консультація: «Значення чистомовок для розвитку мовної активності дітей».

Консультація-практикум: «Я розповім тобі казку, дружок». Навчання розповіді, переказу, показу з використанням жестів, міміки (розповідь – обігравання – читання).

Практичне заняття «Мовний розвиток дітей в спілкуванні з однолітками). Обмін досвідом.

IX. Лінія розвитку дитини: «Батьківська школа»

Бесіда: «Про дитину всередині сім'ї. Чи знаєте ви свою дитину? »

Консультація «Самообслуговування та його значущість для дитини».

Консультація: «Пізнання навколишнього разом із дитиною».

Консультація: «Азбука спілкування із дитиною».

Обмін досвідом «Ви питаєте – ми відповідаємо».

Практикум: «По дорозі до знань – рішення педагогічних ситуацій» (По дорозі до школи, прогулянка в магазин).

Бесіда: «Особливості емоційного розвитку вашої дитини».

Консультація-практикум: «Розвиток емоцій через творчу діяльність».

Консультація-практикум: «Виховання самостійності у дітей».

Бесіда: «Покарання – в чому його сенс?» (Про методи виховання).

X. Лінія розвитку дитини: «Майстерня добрих справ»

Консультація: «Значення розвитку дрібної моторики рук для всебічного розвитку дітей». Вироби з овочів і фруктів «Дари осені».

Консультація-практикум: «Використання пальчикової гімнастики в роботі з дітьми з ОМЗ» із показом вправ, виставкою літератури.

Сімейний вернісаж: «Пальчик, здивуй!». Пальчиковий театр на руках дітей і батьків.

Семінар-практикум: «Майстерня Діда Мороза».

Практична робота: «Годівничка своїми руками».

Практична робота: «Подарунок для тата».

Практична робота: «Подарунок для мами».

«Дитяча книга» – спільне виготовлення дитиною і батьками саморобної книги.

XI. Лінія розвитку дитини: «Наочність»

Оформлення теки «Здоровий спосіб життя дитини шкільного віку».

Оформлення ширми «Азбука здоров'я».

Оформлення стенду «Осінь».

Оформлення теки «Артикуляційна гімнастика».

Оформлення теки «Дрібна моторика».

Доповнення в теки «Здоровий спосіб життя дитини шкільного віку – все про здоров'я».

Оформлення теки «Мовне дихання».

Оформлення ширми «Комплекс вправ для очей».

Створення теки «Нехворійка».

Оформлення стенду «Зима».

Оформлення ширми «Ігри для здоров'я».

Виготовлення теки «Основи безпеки життєдіяльності».

Оформлення стенду «Весна».

Виставка дитячих книг, дидактичних посібників, ігор.

Оформлення стенду «Літо».

Батькам необхідно включатися в процес навчання та виховання з перших шкільних днів дитини, це дозволить не тільки скорегувати наявні недоліки в розвитку дитини, але і попередити появу вторинних відхилень.